

I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde III. Ordu'da Sansür Teşkilatı*

Censorship Organisation in the 3rd Army on the Caucasian Front in the First World War

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

Feyza Kurnaz Şahin

Afyon Kocatepe Üniversitesi
fshahin@aku.edu.tr

Başvuru / Submitted:
4 Şubat 2024

Kabul / Accepted:
3 Nisan 2024

DOI: [10.21021/osmed.1431454](https://doi.org/10.21021/osmed.1431454)

Atıf / Citation:

Kurnaz Şahin, F. "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde III. Ordu'da Sansür Teşkilatı", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 21 (2024): 252-281.

Benzerlik / Similarity: 11

* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 17.FENED.13 sayılı proje kapsamında desteklenmiştir.

Öz

Çalışmanın temel amacı I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde III. Ordu'nun haberleşme üzerinde uyguladığı askerî sansürün örgütsel yapısını çözümlemektir. Bu anlamda çalışma; III. Ordu'nun sansür örgütlenmesini irdelemekte ve haberleşme alanındaki denetim ve sınırlamaları analiz etmektedir. Keza Kafkas Cephesi'nde sansür rejiminde yapılan değişiklikleri ele alarak bu uygulamaların aksayan noktalarını modellemektedir. Bu şekilde, I. Dünya Savaşı sırasında askerî sansürün anlaşılması için yararlı bir araç sağlanmış, dönemi anlamayı kolaylaştıracak çalışmalara katkıda bulunulmuş olacaktır.

Sansür, I. Dünya Savaşı'nın yeni askerî yöntemlerinden biriydi. Çünkü savaş sürecinde devletlerin güvenlikle ilgili bütün kurumları dışarıya bilgi sızmasını önlemek için harekete geçti. Bu anlamda bütün devletlerin orduları haberleşme vasıtalarını kontrol altına alarak bilgi sızmasını engellemeye çalıştı. Osmanlı Hükümeti de seferberlik uygulamaları kapsamında 2 Ağustos 1914'ten itibaren haberleşme üzerinde askerî sansür uygulamaya başladı. Ayrıca çeşitli merkezlerde, ordu ve kolordularda sansür merkezleri oluşturmak için 61 maddeden oluşan bir Sansür Talimatnamesi yayımlandı. Kafkas Cephesi'nde III. Ordu bölgesinde iki veya üç memurdan oluşan sansür merkezleri kuruldu. Bu merkezlerde Türkçe ve diğer dillerde yazılmış mektup ve telgraflar sansürlendi. Araştırmada temel olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi ATASE Fonu ve Osmanlı Arşivi verilerinden yararlanıldı.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi, III. Ordu, askerî sansür, haberleşme.

Abstract

The main purpose of the study was to analyse the organisational structure of military censorship that the 3rd Army enforced on communications on the Caucasian Front during the First World War. In this sense, the study examined the censorship organisation of the 3rd Army and analysed the inspections and limitations in the communications field. Likewise, it discussed the alterations made in the censorship regime on the Caucasian Front and modelled the failing points of these applications. In this way, this study would provide a beneficial instrument to understand the military censorship during the First World War and contribute to the studies facilitating understanding of the period.

Censorship was one of the new military procedures of the Great War. The reason is that all the security-related institutions of the states took action to prevent information leak-out during the war. In this sense, armies of all the states tried to avoid information leak-out by bringing their means of communications under control. The Ottoman Government also started to enforce military censorship on communications from 2 August 1914 within the scope of mobilisation practices. Moreover, a Censorship Regulation consisting of 61 articles was published to form censorship centres in the armies and army corps in various centres. Censorship centres consisting of two or three officials were established in the 3rd Army region on the Caucasian Front. Letters and telegraphs written in Turkish and other languages were censored in these centres. The study basically benefited from the data of the Directorate of State Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye, the Military History Archive of the Ministry of National Defence, the ATASE Fund, and the Ottoman Archive.

Keywords: First World War, Caucasian Front, 3rd Army, military censorship, communications.

Giriş

Kendi döneminde “*Büyük Savaş*”, “*Harb-i Umumi*”, “*Cihan Harbi*” olarak adlandırılan ve dünyanın ilk gerçek küresel çatışması olarak kabul edilen I. Dünya Savaşı, pek çok ilke sahne oldu. Havadan keşif, telsiz telgraf, telefon ve kablo trafiğinin dinlenmesinin sağladığı katkının yanı sıra, denizaltı, deniz mayını, torpido, zeplin, dikenli tel, zırhlı tank ve mekanize süvari gibi yeni savaş makineleri ortaya çıktı. Keza hardal gazı, statik siper savaşı, sivil nüfus merkezlerinin ayırım gözetmeksizin bombalanması ve hava saldırıları ilk kez bu savaşla dünya gündemine geldi. Savaş bugünkü anlamda modern casusluğun başlaması açısından da dikkate değer veriler sundu. Öte yandan büyük ölçekli sabotaj ve propaganda, haberlerin ve radyo yayınlarının manipülasyonu ve sansür, yeni bir savaş yöntemi olarak belirdi. Devletler karşı taraftan bilgi almak için motorlu ve demiryolu taşımacılığının hareketinden ve telsiz sinyallerinin iletiminden yararlanmak için ustaca bazı teknikler geliştirdi. Şimdiye kadar bilinmeyen tren izleme, köprü izleme, havadan keşif ve telsiz dinleme disiplinleri askerî yaşamın rutin bilgi toplama yöntemleri olarak yerleşti. Bu yöntemler tarafların birbiriyile çatışması üzerinde derin etkiler bıraktı.¹

Sansür, Büyük Harbin yeni askerî yöntemlerinden biriydi. Savaş sürecinde devletlerin güvenlikle ilgili bütün kurumları dışarıya bilgi sızmasını önlemek için harekete geçti. Bu anlamda savaşan bütün devletler haberleşme vasıtalarını kontrol altına aldı. Sansür süreci çok cepheli savaşın yürütülmesi için iki yönden önemli idi. Birincisi düşmanın iç cephede neler yapıldığını öğrenmesi sansürle önlenebilirdi. Örneğin ülke içinde birliklerin ve gemilerin hareketi, hızlı uçakların varlığı, tanklar ve silah üretimi hakkında karşı tarafa geçecek bilgiler sansür vasıtasıyla engellendi. Şüphesiz sansür sisteminin bu bilgilerin akışını tamamen ortadan kaldırması mümkün değildi. Ancak sansür, bilginin akışını yavaşlattığı için bilginin değerinin düşmesini sağlıyordu. Dolayısıyla zamanında yerine ulaşmayan bilgi bir müddet sonra önemini kaybediyordu. Savaş sırasında sansürün ikinci önemi ise rakip tarafın düşmanın ne yaptığını öğrenmesine yardımcı olması idi. Posta ve kabloların incelenmesiyle sadece hayati bilgilere değil düşmanın savaş yöntemi, üretim planları, rezervleri ve moral durumu hakkında önemli veriler elde edilmekte idi. Bu nedenle bu malzemenin bütün getirisi ve elde edilen istihbarat verileri sansür sistemi sayesinde oldu.²

Osmanlı Hükümeti, 2 Ağustos 1914’te seferberliği ilan ettiği andan savaş bitimine kadar hem haberleşme ve hem de basın üzerinde askerî sansür uyguladı. Özellikle hükümete karşı eleştiriye ve savaş karşıtı propagandayı yok etmek amacıyla muhaberat ve matbuat üzerinde sıkı bir sansür vardı. Mektup ve telgraflarda yer alan sakıncalı ifadeler tamamen sansürlendi. Savaşın ilerleyen yıllarında halkın moralini korumak ve kamuoyunu şekillendirmek için sansür biraz daha sertleşti. Basın ise yenilgileri net bir şekilde kamuoyuna duyurmadı, genellikle propaganda amaçlı olarak savaşta başarıları ilişkin haberler yayınladı.

Çalışma, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin savaştığı cephelerden birisi olan Kafkas Cephesi’nde III. Ordu’da askerî sansür teşkilatının örgütlenme biçimini, sansür sisteminin denetim ve sınırlamalarını analiz etti. Bu şekilde savaş sırasında ordularda haberleşmenin denetlenmesini sağlayan askerî sansürün hangi şartlar içinde yapıldığını gösteren önemli bir örnek ortaya konuldu.

¹ Christopher Paul and James J. Kim, *Reporters on the Battlefield: The Embedded Press System in Historical Context* (RAND Corporation, 2004), 35-36.

² Byron Price, “Governmental Censorship in War-Time,” *The American Political Science Review* XXXVI/5 (1942): 838.

Araştırmada ayrıca III. Ordu'nun sansür rejiminde şartlara göre yapılan değişiklikler ve sistemin zayıflıkları analiz edilerek, uygulamanın aksayan noktaları modellendi.

1. Osmanlı Devleti'nde Askerî Sansür Teşkilatı

I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti, İtilaf ve İttifak blokundaki büyük güçlerle kıyaslandığında ekonomik veya siyasal olarak en zayıf ve hazırlıksız gücü temsil ediyordu. Henüz Balkan Harbi'nin ağır yenilgisinden kaynaklı travma atlatılabilmiş değildi. Savaş başladığında İmparatorluk 23 milyon nüfusa sahipti ve kapitülasyonlar nedeniyle ağır bir sanayi kuramamıştı. Ekonominin temeli hala tarıma dayalıydı. Kara ulaşımı oldukça yetersizdi ve büyük bir savaşın getireceği yükü kaldıracak durumda değildi. Öte yandan Osmanlı hakimiyetinde yaşayan azınlıklar ayaklanma halindeydi ve bu durum Osmanlı topraklarında terör ve anarşiyi arttırıyordu. Bu şartlarda Osmanlı Hükümeti, İngiltere'nin bulunduğu blokta yer almak için yapmış olduğu diplomatik temaslardan bir sonuç alamayınca 2 Ağustos 1914'te Almanya ile bir ittifak antlaşması imzaladı ve aynı gün seferberlik ilan etti.³ Osmanlı Hükümeti, Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması yapsa da bir müddet daha tarafsızlığını korumaya çalıştı. Ancak bu çok uzun sürmeyecekti.⁴

Devletler henüz savaş başlamadan evvel ulusal güvenliğin sağlanması için haberleşmeyi denetim altına aldılar.⁵ Osmanlı Hükümeti de 2 Ağustos 1914'te seferberlik ilan etti ve ardından ülkedeki tüm haberleşme ve basına Harbiye Nezaretinin emriyle sansür konuldu. Sansür hizmetleri Harbiye Nezaretine bağlı olarak Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi (2. Şube) tarafından takip edilecekti. Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi sansür kısmı evrakında yer alan Ağustos 1914 tarihli harp ceridesinden anlaşıldığı üzere ülke içinde ve dışında olumsuz tesirleri olabilecek bütün havadisler, şimendifer veya vapur kazaları veya yangın gibi haberlerin verilmesi yasaklandı. Bununla birlikte sivil alanlara da müdahale edildi. Örneğin tüccarlar arasındaki haberleşmede yer alabilecek gıda maddeleri, yakacak maddelerin miktarı, tutarı ve nakliyatına ilişkin bilgiler yerel makamların kontrolü sonucunda yayınlanacaktı. İmzasız, isimsiz, mukaveleli veya oldukça kısa adresli ve şifreli telgraflar kabul edilmeyecekti. Sansür uygulamaları yabancı misyonları da kapsamakta idi. Bu bağlamda sefir ve konsoloslar şifreli haberleşmelerini ya kendi lisanları ile yapacaklar ya da Türkçe, Arapça ve Fransızca dillerini kullanacaklardı. 2 Ağustos 1914'te Dahiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen yazıda yabancı ülkelerle doğrudan muhabere eden telgraf merkezleri Kala, İzmir, Edirne, Trabzon, Erzurum, Kötek, Beyrut, Hanekin, Cidde ve Yemen'de Şeyh Said olarak tespit edildi.⁶

6 Ağustos 1914'te Harbiye Nezareti, I., II. ve III. Ordu Kumandanlıklarına ve müstakil kıtalara telgraf göndererek sansür teşkilatı oluşturulması için ivedilikle harekete geçilmesini, bu amaçla ilgili kişilere emir gönderilmesini, mektupların sansür edilmesini istedi. Keza I. Ordu'ya emir gönderilerek İstanbul'daki sansür için Başkumandanlık Karargah-ı Umumi 2. Şubesi tarafından

³ Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2014), 657-658.

⁴ Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2005), 105.

⁵ Eberhard Demm, "Censorship" (Version 2.0), 1914-1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, (issued by Freie Universität Berlin), 2017-03-29. DOI: 10.15463/ie1418.10725/2.0.

⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE Fonu, *BDH (Birinci Dünya Harbi) Kataloğu*, (Klasör/Dosya, Fihrist), 443-50/H1-001-01, 20 Temmuz 1330-24 Temmuz 1330; Hüseyin Kalemlî, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Sansür Uygulaması," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 62 (2018): 509-510.

sansür teşkilatının temin ve tesis edilmesi emri verildi.⁷ Harbiye Nezaretinden gönderilen 6 Ağustos 1914 tarihli diğer bir emirde ise muhaberat ve matbuat sansürünün tertip ve icrası hakkında talimat bildirildi.⁸

Haberleşme üzerindeki sansürün sertleşmesi, yabancı misyonlardan rahatsızlık oluşturdu. Örneğin Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 6-7 Ağustos 1914 tarihli şifrede konsoloslar adına gelen şifre telgrafların askerî sansür tarafından sahiplerine verilmesinin engellendiği hususunda konsoloslardan şikayet alındığı, özellikle Fransız Konsolosunun vilayet makamına karşı şiddetli şikayet ve itirazlarda bulunduğu bildirildi. Mezkur şifrelerin sansüre tabi bulunan İstanbul'a çekilmiş olduğunun altı çizildi. Konsoloslara ait şifrelerin valilik ve kumandanlıkça teslimlerinde mahzur görülmediğinden ve konsolosların şikayet ve itirazlarına nihayet vermek ve bu olayı mesele haline getirmemek için anılan şifrelerin tebliğ olunan kişilere iletildiği kaydedildi.⁹

Savaş başladığında hükümet, ulusal güvenliği doğrudan etkileyen haberleşme alanını yani posta, telgraf ve telefon muhaberatını daha da kısıtladı. Bununla birlikte farklı bölgelerde sansür merkezleri kurulacağını bildiren 61 maddelik bir Sansür Talimatnamesi yayımlandı. Bu talimatname gereğince sansür teşkilatı oluşturularak matbuat, muhaberat, posta paketleri, kitap ve risaleler ile sinema ve tiyatro alanlarında sansür uygulanacaktı.¹⁰

Sansür Talimatnamesine göre muhasım devletlerle posta, telgraf ve telefon muhaberatı tamamen yasaklandı. Ne muhasım devletlerden Osmanlı memleketlerine ve ne de Osmanlı memleketlerinden muhasım devletler memleketlerine telgraf ve mektup gönderilmeyecekti. Transit olarak gelen muhaberat dahi yasaklandı (madde 20). Osmanlı memleketleri dahilinde dahil ve hariç için postanelere teslim edilen hususi mektuplar açık olarak teslim edilmek zorunda idi. Bu mektuplar tetkik edildikten sonra sansür mührü basılacak ve kapalı olarak mahalline gönderilecekti. Hariçten gelen mektuplar da tetkik edilerek aynı muameleye tabi tutulacaktı (madde 21).¹¹ Talimatnamede mektupların muzır cümlelerinin çıkarılması mümkün olamayan ibarelerin yağlı mürekkeplerle karartılması veya yırtılması gerektiği belirtilmişti (madde 28). Ancak bu durum daha sonra kısmen yumuşatıldı. Örneğin mektupları sansür etmekle görevli memurlara gönderilen 12 Aralık 1914 tarihli yazıda İstanbul Sansür Heyeti tarafından alınan kararlar şu şekilde idi;

1-Muhasım devletlere gönderilen her nevi yazılı kağıt ve mektuplar, senet ve çekler gönderilmeyip emir gereğince alıkonulacaktı.

⁷ ATASE, *BDH*, 443-50/H1, 001-1a, 24 Temmuz 1330; Somer Alp Şimşeker "Ottoman Intelligence: The Second Branch and Its Operational Characteristics, 1914-1918" (doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2021), 10; Mustafa Yeni, "Birinci Dünya Savaşı'nda Başkumandanlık Vekaleti ve Harbiye Nezareti'nin II. Şube (İstihbarat) Faaliyetleri" (doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022), 383-385.

⁸ ATASE, *BDH*, 443-50/H1,001-01, 24 Temmuz 1330.

⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemi Evrakı (DH.EUM.VRK)*, 13/11, 001, 24-25 Temmuz 1330.

¹⁰ ATASE, *BDH*, 2709/341, 3-5, 5a, 6, 6a, 7, 7a, 8, 8a, 9, 9a, 10, tarihsiz; ATASE, *BDH*, 3183/17, 1-1,1a, 2, 2a, 3,3a, 4, 4a, 5, 5a, 6, 6a, 7, 7a, 8, 8a, 9,9a, 1330; Süleyman Tekir, *Beyaz Harp Kafkas Cephesi Sarıkamış Harekatı Teşkilat-ı Mahsusa Operasyonları* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 80-81.

¹¹ ATASE, *BDH*, 2709/341, 3-5, 5a, 6, 6a, 7, 7a, 8,8a, 9,9a,10, tarihsiz; ATASE, *BDH*, 3183/17, 1-1,1a, 2, 2a, 3,3a, 4, 4a, 5, 5a, 6, 6a, 7, 7a, 8, 8a, 9,9a, 1330.

2-Sansür edilmek üzere okunan mektup ve kartpostallar üzerine ekseriyetle mürekkep dökülerek veya çıkartılarak yazıların okunamayacak derecede karalanmasının doğru olmadığı, bundan sonra mektup ve kartpostallar okunurken kirletilmemesine itina gösterilmesi istendi.¹²

İttihat ve Terakki Hükümeti, ordu ve donanma ile ilgili haberleri, İmparatorluğun askerî kapasitesi ve savaş stratejileri ile ilgili bilgilerin yazılmasını ve yayınlanmasını yasakladı. Hükümet savaş karşıtı yayınları engellemek için de basın sansürünü titizlikle uygulamaya başladı. Sansür talimatnamesinin 44. maddesine göre matbuatta, mektup ve telgraflarda sansürlenecek maddeler şu şekilde idi; askerlikle ilgili olan her türlü fıkra, ordu ve donanma ile ilgili bilgiler kesinlikle sansürlenecekti. Memleketin dahili, harici siyasetine ilişkin bilgiler ile ticaret ve mali durumuna yönelik verilerin paylaşılması yasaktı. Keza Osmanlı tüccar gemilerinin hareketına, ordunun, memleketin sıhhi durumuna ait havadisler paylaşılmayacaktı. Bununla birlikte yurt içinde ve dışında olumsuz etkisi olabilecek bütün haberler mesela yangın, vapur ve şimendifer kazaları gibi kayıtların yazılması yasaklandı. Dahil ve hariçle kayıtsız şartsız şifreli muhabere yalnız hükümete aitti. Dost ve tarafsız ve müttefik devletler sefirleri kendi hükümetlerinin Hariciye Nezaretleriyle tarafsız devletler nezdindeki kendi sefirleriyle şifreli muhabere edebileceklerdi. Dahili memleketteki konsoloslardan ancak Osmanlı Hükümeti ile müttefik devletler konsolosları kendi sefirleriyle ve sefirler dahi konsoloslarıyla şifre ile muhabere edebilirdi.¹³

Sansür talimatnamesinin 22. maddesi kıtalarda sansürün nasıl yapılacağına ilişkindi. Buna göre subay ve askerî memurların mektupları fırka karargahlarında veya ayrılmış kıtalar kumandanlıkları tarafından sansür edilecekti. Bu mektuplar sansürlendikten sonra üzerlerine karargah mührü vurulacak ve bilahare kapalı olarak postanelere gönderilecekti. Diğer askerî daireler, karargahlar, askerî mektepler, askerî sanayi müesseseleri de maiyetlerinde bulunan zabitanın mektuplarını sansür ettikten sonra sansür merkezi müfettişliklerine emanet etmek zorundaydı. Gelen mektuplar sansür merkezince açılmamış olarak mensup oldukları kıtaata, askerî dairelerine göre sınıflandırılarak ve paket halinde toplanarak açılıp tetkik edilmek üzere kumandanlıklara gönderilecekti. Mektupların içeriği talimatname şartlarına uygun olarak yazılmamış ise mektupların tamamı kumandanlıklarca alıkonulacak ve gerekli görülür ise gönderici ve mektubun gönderildiği kişi Divan-ı Harbe verilecekti (madde 22). Bahriye ve Jandarmada sansür, 22. madde dikkate alınarak kendi kumandanlıkları tarafından düzenlenecekti (23. madde).¹⁴

Talimatnameye göre yurt içinden yurt dışına gidecek mektuplar yalnız İstanbul, Bağdat ve Beyrut'ta sansür edilecekti. Bu nedenle diğer bölgelerde kabul edilen mektuplar bölgelerinde sansür edilmeksizin doğruca İstanbul, Bağdat veya Beyrut gibi merkezlerden birine gönderilecekti (madde 32). Yurt içinden yurt dışına gidecek subay ve askerî memurların mektupları ise yurt içindekiler gibi işlem görecek (madde 33).¹⁵ Emlerin mektupları mensup oldukları alay merkezlerinde sansür

¹² ATASE, *BDH*, 418-274/1647-006, 29 Teşrinisani 1330.

¹³ ATASE, *BDH*, 2709/341, 3-8a, tarihsiz; ATASE, *BDH*, 3183/17, 1-7.

¹⁴ ATASE, *BDH*, 408-258/1613, 25 Teşrinisani 1330; ATASE, *BDH*, 2709/341, 3-7, tarihsiz; ATASE, *BDH*, 3183/17, 1-4, 4a, 1330, 7-8.

¹⁵ ATASE, *BDH*, 3183/17, 1-6, 1330, 11.

edilecekti (61. Madde).¹⁶ Sansür Talimatnamesi yayımlandıktan sonra talimatname esasları başta Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti olmak üzere bütün sivil ve askerî birimlere gönderildi.¹⁷

Seferberlik ilan edilince Başkumandanlık Vekâletinin emri doğrultusunda matbuata sansür konuldu. Gazetelerin resmî tebliğler dışında savaşla ilgili haberler yayınlamaları yasaklandı.¹⁸ Talimatname gereğince askerî sansür heyetleri basına da sansür uygulayacaktı. Seferberlik ilan edildikten sonra Osmanlı ordusunun hareket alanına ilişkin haberler ve ordu tahkimatına dair gazetelerde çıkan yazıların sansürlenmesi kolordular tarafından da istendi. Örneğin 25-26 Eylül 1914 tarihinde Erzurum'da III. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa tarafından Başkumandanlık Vekâletine gönderilen yazıda Kafkasya'da neşredilmekte olan Rusça *Bakü* gazetesinin elde edilen bazı nüshalarında Osmanlı ordusunun Ardahan-Erzincan havalisinde hareketlendiği, Erzurum'un tahkimatına dair aşağı yukarı gerçeklere yakın bir şekilde malumatlar yer aldığı bildirilmişti. Hasan İzzet Paşa'ya göre bu bilgiler muhtemelen Erzurum Vilayeti dahilinde bulunan veya civardan gelmiş kişiler tarafından ihbar edilmişti. Bu ihbarların mümkün olduğu ölçüde önüne geçilmesi için zabitan, efrad ve ordu mensuplarının hakkında yapıldığı gibi bütün ahali muhaberatının da açık mektup şeklinde icra edilmesinin uygun olacağı bildirildi. Haberleşmenin açık şekilde yapılması için Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretinin de buna müsaade etmesi istendi.¹⁹

2. III. Ordu'da Haberleşme Üzerinde Sansür

1914 yılına gelindiğinde Osmanlı ordusu Balkan Harbi'nin açmış olduğu derin yaraları henüz saramamıştı. Devlet mali olarak güçsüzdü ve savaş araçlarını birkaç ay içerisinde takviye edebilecek durumda değildi. Ordunun gençleştirilmesi nedeniyle subay ve komutan ihtiyacı vardı. Bu nedenlere bağlı olarak Osmanlı Hükümeti seferberlik kararını açıkladı. Ancak Hükümet, bu süreçte Ruslarla bir savaşa sebep olmamak için sağduyulu davranılmasını istemekte idi.²⁰

III. Ordu seferberliğin ilan edilmesi ile birlikte birliklerini takviye etmeye başladı. Trakya'dan ve Anadolu'nun çeşitli birliklerinden III. Ordu'ya yeni kuvvetler sevk edildi. Bu suretle birbiri arkasından gelen birliklere nakliye için yol masrafları verildikçe ve binek hayvan tedarik edildikçe yola çıkarılmak üzere bir veya bir buçuk ay içerisinde sevk işlemleri halledildi. Yani 1914'ün yaz ayları itibarıyla birçok birlik III. Ordu saflarına katılmış oldu. Kadro halinde Erzincan'a vasıl olan alay ve taburlar buralardan silahaltına çağrılmış olan muvazzaf eratla kısa bir zamanda mevcutlarını sağladılar. Bu tarihten sonra talim, terbiye ve tatbik çalışmaları başladı.²¹ Aynı zamanda

¹⁶ ATASE, *BDH*, 408-258/1613; ATASE, *BDH*, 2709/341, 3-10, tarihsiz; ATASE, *BDH*, 3183/17, 1-9a, 1330, 18.

¹⁷ Talimatname, Karargah-ı Umumi İstihbarat 2. Şube Müdüriyeti talimatı ve Dersaadet Sansür Müfettişi-i Umumiliği aracılığıyla Posta, Dahiliye, Hariciye, Maarif ve Bahriye Nezaretleri ile Jandarma Kumandanlığı, I., III. ve IV. Ordular, Bahr-i Siyah Boğazı Kumandanlığı, Bahr-i Sefid Boğazı Kumandanlığı, 4. Kolordu Kumandanlığı, Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti, İran ve Havalisi Kumandanlığı, Menzil Müfettişliği, Harbiye Dairesi, Levazım Dairesi, Çatalca Kumandanlığı, Hicaz Kumandanlığı, Birinci, İkinci ve Üçüncü Şubelere, Medine Muhafızlığı, Edirne 2. Kolordu, Yeniköy 5. Kolordu, Ayastefanos 6. Kolordu, Sahra 4. Şube, Topçu ve Mühimmat 5. Şube, Sıhhiye Müfettişliği 7. Şube, Muhabere ve Muvasala Müfettişi-i Umumiliği 8. Şube, Karargah Kumandanlığı 9. Şube, Evrak-ı Umumiye Müdüriyeti 10. Şube gibi birimlere toplamda 455 adet gönderildi. ATASE, *BDH*, 413-299/1633-011-1, 011-02, 4 Kanunuevvel 1330.

¹⁸ Tuncay Öğün, "Turan Yolunda Bir Serap: Ardahan'ın Ele Geçirilmesi ve Osmanlı Basınındaki Yansımalar," *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, yay.haz. Merve Uğur (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015), 586-587.

¹⁹ ATASE, *BDH*, 408/258-1613, 13 Eylül 1330.

²⁰ Ali Fuat Cebeşoy, *Büyük Harpte Osmanlı İmparatorluğunun 1916-1917 Yılındaki Vaziyeti Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu* (İstanbul: Askeri İstanbul Matbaası, 1938), 3; Köprülülü Şerif (İlden), *Sarıkamyş*, yay.haz. Sami Önal (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 4. Baskı, 2005), 44; Tekir, *age*, 80-81.

²¹ Arif Baytun, *İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 29 Tümen ve 3 Alay Sancağı (Hatıralar)* (İstanbul: Vakıf Matbaası, 1946), 7-8.

Erzincan'da III. Ordu'ya dahil olacak birliklerin sağlık muayeneleri gerçekleştirildi.²² Yapılan hazırlıklar çerçevesinde III. Ordu, dört kolordu, beş süvari tümeni, iki seyyar jandarma tümeni, bir süvari tugayı ile bir ağır topçu tugayından oluştu.²³

Nihayetinde 30 Ekim 1914'te kolordudan gelen emir gereğince Rus donanmasının Karadeniz'de Osmanlı donanmasına hücumu ve Osmanlı ordusu tarafından bir gambot ve bir torpido batırıldığı haberi üzerine III. Ordu'da bulunan birliklere her an bir taarruza hazır olunması emri verildi. 31 Ekim 1914 tarihli haberlerde Osmanlı donanmasının Sivastopol'u topa tuttuğu ve 14 Rus gemisinin tahrip edildiği, Odesa ve Sivastopol'dan ateşle mukabele görüldüğü bildirilmekte idi.²⁴ Cephe daha sonraki süreçlerde de ihtiyaç duyuldukça takviye edildi.²⁵

Kasım 1914'te Kafkasya'da Türk-Rus kuvvetleri temasa geçmeye başladı. Bu dönemde III. Ordu'yu Hasan İzzet Paşa kumanda ediyordu. Kurmay Başkanı Alman subay Felix Guze idi. Albay Posseldt (Posalit) ise Erzurum Kalesi kumandanlığına getirildi. Kasım ayında Ruslarla Köprüköy'de çarpışmalar meydana geldi. Türk ordusu bu çarpışmalarda başarılı olsa da Rusları tam olarak püskürtemedi. Alınan sonuçlar kısmen tatminkar sayılabildi.²⁶

Enver Paşa, Rusya'yı savaş dışı bırakmak amacıyla kışın saldırıya geçmeye karar verdi. Yüksek dağ sıralarından oluşan bölge Ruslar tarafından iyi tahkim edilmişti. Buna karşılık Osmanlı Devleti, yaklaşık 960 km uzunluğa ve 480 km genişliğe sahip harp sahasında ikmal malzemelerini ulaştırarak demiryolu ağından yoksundu. Bölgenin büyük bir bölümünde yerleşim yoktu ve haritaları çıkarılmamıştı. Cephenin lojistiğini sağlayacak demiryolu bulunmaması hareket için stratejik esnekliği ortadan kaldırmakta idi. 6 Aralık 1914'te İstanbul'dan hareket eden Enver Paşa, 21 Aralık'ta III. Ordu'nun komutasını ele aldı.²⁷

III. Ordu'nun haberleşme olanakları veya ordunun sahip olduğu haberleşme araçları oldukça sınırlıydı. Telefon ve telgraf makinaları yetersizdi.²⁸ Bu hususta III. Ordu Kurmay Başkanı Alman Guze önemli bilgiler aktarmaktadır. Guze'nin belirttiğine göre cepheye telsiz ve telefon araçları yetersizdi. Telefon ve telgraf hatları cephe ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı ve mevcut kapasitelerinin üstünde iş yapmak durumundaydı. Keza haberleşme araçlarını kullanacak personel eksikliği vardı. Bu amaçla ivedi tedbirlerle haberleşmeyi sağlayacak personel eğitime başlandı. Ancak bu tedbirler kısa sürede sonuç vermekten uzaktı. Yaşanan önemli zorluklardan birisi Türkçe yazıların telgraf haberleşmesine elverişli olmamasıydı. Bu sebepten haberleşmenin sağlıklı olarak işlemesi için askeri hareket bölgesinde çoğunlukla atlılar ve emir subayları görevlendirildi. Başkomutanlık ile III. Ordu arasındaki irtibat iyi düzeydeydi. Telgrafla haberleşmede ise özel bir

²² Bakteriyolog Server Kamil, *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma*, yay.haz. Meriç Aybar, İbrahim Caner Türk (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2016), 12-15.

²³ Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekatı*, yay.haz. Ahmet Tetik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayını, 2011), 24-25; *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri* (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, 2011), 5.

²⁴ Baytın, *age*, 15.

²⁵ *Süvari Teğmen Safiyyüddin Efendi'nin Çanakkale ve Kafkas Cephesi Harp Hatıratı*, yay.haz. Eren Ergül (İstanbul: Yeditepe Yayını, 2019), 119-144.

²⁶ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. Eşref Bengi Özbilen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Basım, 2022), 59; Çakmak, *age*, 44-52.

²⁷ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Epsilon Yayınları, 6. Baskı, 2016), 105-106.

²⁸ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı*, Cilt II, Birinci Kitap (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 58.

sistem olan telgraf başında konuşma usulü kullanılıyordu. Telgraf makinesi başındaki iki makamın birbirlerine telgraf yazdıkları bu tarz haberleşme bir nevi telefonla görüşmeye benzemekte idi. Bu şekilde görüşme yapıldığında genel telgraf hatları bir süreliğine kapatılmak durumundaydı. Posta sistemi ise daha gecikmeli olarak ilerliyordu. Örneğin İstanbul'dan Erzurum'a posta mektupları yaklaşık üç haftada gelebiliyordu.²⁹ Siyasi ve şahsi haberleşmeler dışında her türlü ve önemli haberleşme Guze'nin elinden geçmekte idi.

Tüm cephelerde olduğu gibi III. Ordu'da da subay ve erlerin aileleriyle haberleşmelerini sağlayarak morallerini yüksek tutmak amacıyla Sahra Posta Hizmetleri kurulmuştu. Tümenlerde bir Sahra Posta Müdürünün yanında bir memur bulunuyordu. Kolordularda bir müdür, iki yardımcı memur; orduda ise bir posta müdürü ve beş memur görevlendirilmişti. Ayrıca Orduda bunları denetleyen bir Posta Müfettişi vardı. Menzillerde de sahra posta hizmeti ordudaki gibi teşkilatla yürütülmekteydi. Sahra postaları gerek ordunun resmi evrakını ve gerek subay Astsubay ve erlerin şahsi mektuplarını yerlerine ulaştırmakla idi. Subayların özel telgrafları ise ücret karşılığında çekilmekte idi. Öte yandan posta paketleri, kıymetli mektuplar ve para havaleleri de kabul ediliyordu. Birlikler gerek kendilerine gelen ve gerek kendilerinden gidecek olan bu gibi işlerini tayin ettikleri birlik mutemedi vasıtasıyla sağlamakta idiler.³⁰

Kafkas Cephesi'nde III. Ordu sansür merkezleri, mıntika kumandanlıkları ve menzil mıntika müfettişlikleri tarafından oluşturuldu. Sansür merkezlerinde daha ziyade Türkçe sansür yapılmakta idi. III. Ordu bölgesinde muhabere yapılacak lisanlar sansür talimatnamesine ve gönderilen emirlere uygun olarak belirlenmişti. Sansür uygulamalarında tereddütler yaşanması halinde ilgili kumandanlık III. Ordu Kumandanlığına yazı göndererek sansür uygulamalarıyla ilgili sorunlarını veya tereddütte kaldıkları noktaları soruyorlardı. Örneğin 4 Aralık 1914'te Müstahkem Mevki Kumandanı Alman Albay Posseldt tarafından Köprüköy'de III. Ordu Kumandanlığına gönderilen yazıda Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti tarafından Erzurum Posta ve Telgraf Müdürlüğüne gönderilen bir tahriratta Rumca, Ermenice, İngilizce, İtalyanca ile muhaberata müsaade edildiğinin bildirildiği, ancak daha evvel Başkumandanlık Vekâleti tarafından gönderilen emirde ise bütün muhaberatin Türkçe, Arapça, Fransızca ve Almanca olarak yapılması istendiği bildirilmişti. Bu durumla ilgili iki ayrı talimat olması tereddütlere neden olduğundan sansür uygulamalarında hangi muamelenin yapılması gerektiğinin bildirilmesi istendi.³¹

III. Ordu Kumandanlığından gönderilen 6 Aralık 1914 tarihli cevabi yazıda duruma bir açıklık getirilerek Başkumandanlıktan gönderilen emir gereğince Türkçe, Arapça, Fransızca ve Almanca lisanlarında yazılmış mektupların kabul edilebileceği, sansür memurlarının buna göre muamele etmesinin uygun olduğu, diğer diller için ise Başkumandanlıktan izin alınması gerektiği bildirildi. Durum araştırıldığında Meclis-i Vükela'nın Ermenice, Arapça, Farsça ve sair lisanlarla yazılmış mektupların kabulüne karar verdiği anlaşılmıştı. Bu karar Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti tarafından müdürlüklere iletilmişti. Ancak görevli sansür memurlarına böyle bir emir tebliğ olunmadığı için anılan dillerde yazılan mektupların sevkine sansür memurları karşı çıkmıştı.³² Öte

²⁹ Alman Yarbay Guze, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, çev. Yarbay Hakkı (Akoğuz) (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007), 10.

³⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, II nci Kısım Kafkas Cephesi II nci Ordu Harekatı (1916-1918)* (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları, 1978): 329-330.

³¹ ATASE, *BDH*, 2829/107, 5, 21 Teşrinisani 1330.

³² ATASE, *BDH*, 2829/107, 5-1, 5-2, 23 Teşrinisani 1330.

yandan muhaberatın sansür edilmesi hakkında Başkumandanlık Vekâletinden gönderilen önceki emirde “*sair lisanlar*” tabiri bulunmadığından sansür memurları Rumca, Ermenice, İngilizce ve İtalyanca yazılmış mektupları kabul etmek istememişlerdi. Problemin bundan kaynaklandığı anlaşıldı. III. Ordu Kumandanlığı, Başkumandanlık Vekâletine sorunu iletmış ve çeşitli lisanlarda yazılmış mektupların kabul edilmesinin Dahiliye Nezaretinden bildirildiği ifade edilerek uygulamanın ne şekilde yapılacağına ilişkin emir talep edilmişti.³³

Muhtemelen Başkumandanlık Vekâleti ile Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti arasında bu konuda bir anlaşmazlık söz konusu idi. Nezaret, mektup ve telgrafların sansürden dolayı gecikmesinden rahatsızdı. Bu sebeple sansür merkezlerinde diğer lisanlardan olan mektupların da sansürlenmesinden yanaydı. Başkumandanlık Vekâletinin saydığı diller dışındaki mektupların teslim alınması için Başkumandanlığın onayının alınması ciddi bir zaman kaybına ve yığılmaya neden oluyordu. Ancak Başkumandanlık ise tam da Sarıkamış Harekatının planlandığı evrede gönderilen emirlerde bölgede Türkçe, Arapça, Fransızca ve Almanca dışında yazılmış mektupların kabul edilmesini istemiyordu. Bu noktada Ermenilerden herhangi bir bilgi sızması için Ermenice mektupların sansür memurlarınca kabul edilmemesi cephe güvenliğini korumak maksatlı olmalıdır.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Sarıkamış Harekatı öncesinde bölgedeki iletişim ve haberleşme üzerinde tam bir denetim oluşturmak niyetinde idi. Bu amaçla Enver Paşa tarafından 6 Aralık 1914’te III. Ordu Kumandanlığına gönderilen diğer bir yazıda, Osmanlı Devleti’nin müttefiki olan Almanya ve Avusturya Hükümetleri konsoloslarının birbirleriyle resmi ve hususi haberleşmesinin sansür edilmemesinin uygun olacağı ifade edildi.³⁴ Enver Paşa’nın bu emri III. Ordu Kumandanlığının 7 Aralık 1914 tarihli yazısıyla Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanlığına bildirildi.³⁵

III. Ordu sansür teşkilatı için gazete sansürünün de önemli bir yeri bulunmakta idi. Ordu muntikasında gazete sansürü ile ilgili uygulamaları hatırlatmak amacıyla Erkan-ı Harbiye Reisi adına Kamil Bey tarafından III. Ordu Kumandanlığına gönderilen yazıda Osmanlı Hükümeti’nin müttefiki olan Almanya ve Avusturya hükümetleri memleketlerinde yayımlanan bütün gazetelerin Osmanlı memleketlerine girmesinde bir sakınca görülmediği, ancak muhasım devletlere ait gazetelerin memlekete girişinin kesin olarak men edildiği bildirilmişti. Keza tarafsız devletlere ait memleketlerde yayımlanan gazetelerin ise sansür heyetince muayene edildikten ve nüshalarında bir mahzur olmadığı anlaşıldıktan sonra satışa çıkarılmasının uygun olacağı belirtildi.³⁶

Sarıkamış Harekatı öncesi Sansür Talimatnamesinde yer alan maddeler Ordu Komutanlığına yeniden hatırlatıldı. Bu meyanda III. Ordu Kumandanlığı tarafından mektup sansürünün nasıl yapılacağına ilişkin talimatnamede yazılan bazı maddeler Erkan-ı Harbiye Reisi emriyle İstihbarat 2. Şube Müdürü Kazım (Karabekir) Bey tarafından III. Ordu Kumandanlığına gönderildi. 8 Aralık 1914 tarihli bu yazıda sansür talimatnamesinin 22, 23, 33 ve 60. maddelerinin içeriği hatırlatıldı.³⁷ Keza Kazım (Karabekir) Bey tarafından 9 Aralık 1914’te III. Ordu Kumandanlığına gönderilen bir diğer yazıda Osmanlı ajansının İstanbul’a çektiği resmi havadis ve tebligatın İstanbul sansür

³³ ATASE, *BDH*, 2829/107, 9-2, 24 Teşrinisani 1330.

³⁴ ATASE, *BDH*, 2829/107, 9, 23 Teşrinisani 1330.

³⁵ ATASE, *BDH*, 2829/107, 9-1, 24 Teşrinisani 1330.

³⁶ ATASE, *BDH*, 2829/107, 11, 25 Teşrinisani 1330; Ramazan Balcı, *Tarihin Sarıkamış Duruşması* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2007), 110.

³⁷ ATASE, *BDH*, 2829/12, 25 Teşrinisani 1330; ATASE, *BDH*, 2829/107, 13-1, 28 Teşrinisani 1330.

heyetince sansür edilmesinden dolayı haberlerin seri olarak yerine ulaşması için tebligatın taşralarda ayrıca sansür edilmesine gerek olmadığı bildirilmişti. Ajansın taşra şubeleri tarafından İstanbul merkezine gönderilecek haberler ise tabi olarak sansür edilecekti.³⁸

Sarıkamış Harekatının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından matbuat ve muhaberata sıkı bir sansür konuldu. Enver Paşa alınan ağır yenilgiyi tamamen gizlemek niyetinde idi. Bu konuda Liman Von Sanders Paşa şunları ifade etmektedir: “Ağır yenilginin vüs’atı mümkün olduğunca gizli tutuldu. Bu hususta konuşmak yasaklanmıştı. Emre karşı gelenler tutuklanıp cezalandırılıyorlardı. Bildiğim kadarıyla, Almanya’da da bu hususta çok az şey duyuldu”.³⁹ Matbuat ve haberleşme üzerindeki sıkı denetim Sarıkamış’ta uğranan ağır yenilginin kamuoyu tarafından bilinmesini engelledi. Zira savaşın hemen başında alınan bu mağlubiyet halkın moralini olumsuz etkileyebilirdi.⁴⁰ Nitekim Enver Paşa’nın Sarıkamış Harekatı sonrasında cepheden Sadrazamlık Makamına gönderdiği yazıda yenilgiye dair hiçbir ibare söz konusu değildi. Yazıda şu hususlar dile getirildi:

“Ruslara karşı başlamış olan hareket Rus ordusunun kesin surette yenilgisi ile sonuçlanmadıysa da düşmanı sınır dışına çıkarmaya ve düşman arazisinin bir kısmını istilaya ve düşman ordusunun iyiden iyiye sarsılmasına imkân verdi. 15 gün devam eden sürekli taarruz muharebeleri sonucunda yorulmuş olan orduyu dinlendirmek ve hem de ileri harekât için hazırlamakla meşgul olunacaktır. Ben de ordunun komutasını Hafız Hakkı Paşa’ya bırakarak İstanbul’a hareket ediyorum. Bununla birlikte tüm bu konuların ve hareketimin gizli tutulmasını rica ederim. Başkomutan Vekili Enver”.⁴¹

Harbiye Nezareti tarafından haberleşme üzerinde katı bir sansür uygulanması bazı sıkıntıları da beraberinde getirdi. Zira her türlü haberleşmenin yakın takip altına alınması, harp haberlerinin cepheden dönen hasta ve yaralılarından alınmasına sebep oldu. Dolayısıyla yaralı ve hastaların anlattıkları arasında dedikodu mahiyetinde haberler de vardı. Bu yalan yanlış haberler kulaktan kulağa yayıldı.⁴² Öte yandan askerin maneviyatının bozulmasında halktan duydukları asılsız ve abartılı haberler de etkili oldu. Örneğin Sarıkamış ve Ardahan’a ilerleyen III. Ordu birliklerinin geri çekilmesi halk tarafından askerlere ulaştırılmakta idi. Özellikle Ermeni Komitaları asılsız propaganda içerikli haberleri Türk askerlerine ulaştırarak erleri firara teşvik ediyordu. Bu anlamda III. Ordu’nun yenildiği, Rus kuvvetlerinin Erzurum’u ele geçirdiği hatta Enver Paşa’nın esir düştüğü gibi propaganda haberleri yayılıyordu. Bu haberlere inanan erler firar etmeye başlamıştı.⁴³ Ruslar 16 Şubat 1916’da Erzurum’u ele geçirdiler. Ancak Enver Paşa matbuat ve muhaberata sansür uyguladığından halk olup bitenlerden ve Erzurum’un kaybedildiğinden habersizdi.⁴⁴

³⁸ ATASE, *BDH*, 2829/107, 13, 26 Teşrinisani 1330.

³⁹ Von Sanders, *age*, 62.

⁴⁰ Tuncay Ögün, “Sarıkamış’ta Soğuk Sansür,” *Yedikuta* 112 (2017): 21; Süleyman Tekir, “Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi’nde Türk-Rus Mücadelesi” (doktora tezi, Kafkas Üniversitesi, 2015), 303.

⁴¹ Yarbay Selahattin, *Kafkas Cephesi’nde 10’ncü Kolordunun Birinci Dünya Savaşı’nın Başlangıcından Sarıkamış Muharebelerinin Sonuna Kadar Olan Harekatı*, yay.haz. Zekeriya Türkmen, Alev Keskin, Fatma İlhan (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006), 188.

⁴² Balcı, *age*, 110-111.

⁴³ Hulusi Baykoç, *Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas ve Irak Cephesi’nde 5 nci Seferi Kuvvetler (52 nci Tümen)*, yay.haz. Zekeriya Türkmen, Özlem Demireğen (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006), 9.

⁴⁴ Ergül Ballı, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Erzurumlu Mültecilerin İskân ve İlaşesi,” *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, yay.haz. Merve Uğur, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015), 873-874.

2-3 Mart 1916'da Bitlis'in Ruslar tarafından işgali ve art arda gelen yenilgi haberleri bölge halkını olumsuz etkiledi. Her taraftan akın akın gelen muhacir kabilelerinin verdiği haberler halkın ve askerlerin moral durumunu zayıflattı.⁴⁵

3. III. Ordu Sansür Merkezleri

Seferberlik planı gereğince III. Ordu'da ordu menzil mıntıkları oluşturuldu. Menzil mıntıklarının temel görevi yurdun çeşitli bölgelerinden nakledilen her tür lojistik malzemenin hareket bölgesindeki askerî birliklere ulaştırılmasını sağlamaktı. Bu amaçla menzil mıntıklarındaki lojistik hizmetler Ordu Menzil Komutanlıklarının emri altında menzil birlikleri tarafından icra edilmekte idi. Ordu Menzil Müfettişlikleri ise her tür lojistik malzemenin yanında iaşe bölgesindeki malzemeyi askerî depolara sevk etmekle ve yem ve erzakı hareket alanına ulaştırmakla görevliydi.⁴⁶

Zaman içerisinde Menzil Mıntık Müfettişlikleri haberleşmeyi sansür etmek için de görev üstlendi. III. Ordu sansür merkezleri genellikle Menzil Mıntık Müfettişliklerine bağlı olarak Menzil Nokta Kumandanlıkları, Fırka Kumandanlıkları veya Ahz-ı Asker Şubeleri (Asker Alma Şubeleri) tarafından oluşturulmuş küçük sansür merkezlerinden oluşuyordu. Sansür merkezlerinin amacı sansür talimatnamesinin ilgili maddelerine uygun olarak Türkçe dahili mektupları ve telgrafları sansür etmektir. Sansür merkezleri iki veya daha fazla askerden oluşuyordu.

Savaşın seyrine göre III. Ordu'da sansür merkezlerinin sayısı artırıldı. Özellikle Yavuz Zırlısı'nın hasar görmesinden sonra Karadeniz'den yapılan sevkiyat kesintiye uğrayınca menzil hattının yeniden düzenlenmesi gerekti. Ocak 1915'te Ulukışla'dan başlamak üzere yaklaşık 800 km uzunluğunda bulunan Kayseri-Sivas-Suşehri-Erzincan-Erzurum yolunun menzil hattı yapılmasına karar verildi. Bu amaçla Ulukışla, Niğde, Develi, Sultanhan, Şarkışla, Sivas, Zara ve Refahiye'de nokta kumandanlıkları faaliyete geçti.⁴⁷ Aynı zamanda bu bölgelerde haberleşmeyi denetlemek üzere sansür merkezleri de oluşturuldu. III. Ordu sansür merkezleri oldukça geniş bir alanda hizmet verdi. Bu merkezler Kemah, Refahiye, Divriği, Kangal, Gürün, Aziziye, Suşehri, Zara, Hafik, Sivas, Şarkışla, Yenihan, Alucra, Karahisar, Koyulhisar, Reşadiye, Niksar, Giresun, Ordu, Çarşamba, Samsun, Bafra, Tokat, Zile, Amasya, Merzifon, Havza ve Vezirköprü gibi merkezlerden oluşuyordu. Bilahare başka sansür merkezleri de faaliyete geçti.

Kemah Sansür Merkezi

Bu merkez İkinci Mıntık Kumandanlığı emrinde olup sansür heyeti, birinci kısım kumandanlığı tarafından teşkil edildi. Sansür heyetinin vazifesi sansür talimatnamesinin 35. ve 37. maddelerine uygun olarak Türkçe dahili mektupları ve telgrafları sansür etmektir.⁴⁸ Kemah sansür merkezi oluşturulduğunda kısım kumandanlığına bağlıyken ilerleyen günlerde merkezde değişiklik yaşandı. 23 Aralık 1916'dan itibaren Kemah sansür merkezi Birinci Kafkas Kolordusu emrinde hizmet verdi. Sansür heyeti ise 39. Fırka Kumandanlığı tarafından teşkil edilmişti. Sansür heyetine 36. Fırkadan bir küçük zabıt ile bir efrad görevlendirildi. Sansür heyetinin görevi, sansür

⁴⁵ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, 208-210.

⁴⁶ Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği* (İstanbul: Dergah Yayını, 2015), 282-283.

⁴⁷ Ögün, *age*, 291-292.

⁴⁸ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-16, 6 Teşrinievvel 1332.

talimatnamesinin 25. ve 27. maddeleri gereğince Türkçe mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁴⁹

Refahiye Sansür Merkezi

Refahiye sansür merkezi, İkinci Mıntika Kumandanlığına bağlı olup sansür heyeti de aynı kumandanlık tarafından oluşturuldu. Mıntika karargahında oluşturulan sansür merkezi oldukça küçük bir heyet tarafından yürütüldü. Refahiye sansür heyetinin vazifesi sansür talimatnamesinin 37. ve 38. maddeleri esaslarına göre Türkçe dahili mektupları ve gayriresmî telgrafları sansür etmekte⁵⁰. Refahiye sansür merkezinde 23 Aralık 1916'dan itibaren bir farklılık yaşandı. Bu tarihten itibaren sansür merkezi Birinci Kafkas Kolordusu emrinde hizmet vermeye başladı. Sansür heyeti anılan kolordu tarafından teşkil edildi. Sansür heyetine kolordu karargahından Mülazımievvel Cemil Efendi ve kolordu karargahından bir küçük zabıt görevlendirildi. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 27. maddeleri gereğince Türkçe mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁵¹

Divriği Sansür Merkezi

Divriği sansür merkezi, Birinci Menzil Mıntika Müfettişliğine bağlı olup sansür heyeti Menzil Nokta Kumandanlığı tarafından teşkil edildi. Heyetin başkanı Nokta Kumandanlığında Yüzbaşı Bekir Efendi idi. Noktada Küçük Zabıt Feyzi Efendi de sansür heyetinde görevlendirilmişti. Divriği sansür heyetinin vazifesi, sansür talimatnamesinin 25., 27., 37. ve 38. maddeleri esaslarına göre Türkçe dahili mektupları ve gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁵²

Kangal Sansür Merkezi

Kangal sansür merkezi, Birinci Menzil Mıntika Müfettişliğine bağlı olarak aynı müfettişlik tarafından oluşturuldu. Sansür Heyetinin başında Mıntika Müfettişi Evrak Müdürü Yüzbaşı Tahsin Efendi bulunmakta idi. Mıntika müfettişlik karargahında ise Küçük Zabıt Muharrem Efendi yer alıyordu. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25., 27., 37. ve 38. maddeleri esaslarına göre Türkçe dahili mektupları ve gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁵³

Gürün Sansür Merkezi

Gürün sansür merkezi, Birinci Menzil Mıntika Müfettişliğine bağlı olarak Ahz-ı Asker Şube Riyaseti tarafından oluşturuldu. Ahz-ı Asker Şube Reisi Binbaşı Osman Muhiddin Efendi sansür teşkilatının başında idi. Bunun yanında mahalli jandarmada Küçük Zabıt Hamdi Çavuş sansür işlerini yürüttü. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25., 27., 37. ve 38. maddeleri esaslarına göre Türkçe dahili mektupları ve gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁵⁴

⁴⁹ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

⁵⁰ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-16, 6 Teşrinievvel 1332.

⁵¹ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

⁵² ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-16, 6 Teşrinievvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

⁵³ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-16, 6 Teşrinievvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

⁵⁴ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-16, 6 Teşrinievvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

Aziziye Sansür Merkezi

Aziziye sansür merkezi, Birinci Menzil Mıntıka Müfettişliğine bağlı olarak Ahz-ı Asker Şube Riyaseti tarafından oluşturulmuştu. Sansür heyetinin başında Ahz-ı Asker Şube Reisi Yüzbaşı Zülfikar Efendi bulunmakta idi. Ayrıca heyette mahalli jandarmada bulunan bir küçük zabıt de yer almıştı. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25., 27., 37. ve 38. maddeleri esaslarına göre Türkçe dahili mektupları ve gayriresmî telgrafları sansür etmektir.⁵⁵

Suşehri Sansür Merkezi

I. Dünya Savaşı sırasında Suşehri menzil teşkilatının önemli noktalarından birisi idi.⁵⁶ Sansür merkezleri de çoğu zaman menzil noktalarında oluşturulmuştu. Kafkas Cephesi'nde III. Ordu'nun önemli sansür merkezlerinden birisi Suşehri idi. Suşehri sansür merkezi, İkinci Menzil Mıntıka Müfettişliğine bağlı olarak kurulmuş olup, sansür heyeti Menzil Nokta Kumandanlığı tarafından oluşturulmuştu. Suşehri sansür heyetinde ordu telgraf bölüğünden İhtiyat Zabiti Sırrı Efendi bulunmakta idi. Ayrıca noktadan Küçük Zabıt Ethem oğlu Emin de sansür işlerinde görev aldı. Suşehri sansür heyeti, sansür talimatnamesinin 25., 27., 37. ve 38. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve gayriresmî telgrafları sansür etmekle görevli idi.⁵⁷ Suşehri sansür merkezinde bulunan sansür memurları belirtilen nitelikte mektup ve telgrafları tetkik edecek ve bir sakınca görmez ise mektupları yerlerine gönderecekti.

Zara Sansür Merkezi

Zara sansür merkezi ve heyeti de İkinci Menzil Mıntıka Müfettişliği tarafından oluşturulmuştu. Sansür heyeti, Menzil Nokta Kumandanlığı tarafından faaliyete geçirildi. Sansür heyetinde Nokta Kumandanlığında bulunan Süvari İhtiyat Mülazımı Şevket Efendi ve noktada Küçük Zabıt Tevfik Efendiler görev aldı. Zara sansür heyeti, sansür talimatnamesinin 25., 27., 37. ve 38. maddeleri esaslarına göre Türkçe dahili mektupları ve gayriresmî telgrafları sansür etmekle görevlendirildi.⁵⁸

Hafik Sansür Merkezi

İkinci Menzil Mıntıka Müfettişliği tarafından oluşturulan Hafik sansür merkezinin sansür heyeti Menzil Nokta Kumandanlığı tarafından faaliyete geçirildi. Sansür heyetinde Nokta Kumandanı Binbaşı Rıza Efendi, Nokta Kumandanlığında yazıcı Küçük Zabıt Ali oğlu Ahmet Efendi bulunmakta idi. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesine uygun olarak Türkçe dahili mektupları ve gayriresmî telgrafları sansür etmektir.⁵⁹

⁵⁵ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-16, 6 Teşrinievvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

⁵⁶ Ögün, *age*, 314-321; Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007): 191; Gürsoy Şahin, "I. Dünya Savaşı'nda Suşehri ve Çevresinde Kafkas Cephesi'nin Nakliyatını Engellemeye Yönelik Ermeni Faaliyetleri," *I. Uluslararası 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı (16-18 Ekim 2019)*, ed. N. Ergün, T. Arık, O. Şimşek, (İğdır: İğdır Üniversitesi Yayını, 2019), 335 vd.

⁵⁷ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-19, 8 Teşrinievvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

⁵⁸ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-19, 8 Teşrinievvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁵⁹ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-19, 8 Teşrinievvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

Sivas Sansür Merkezi

Sivas sansür merkezi, İkinci Menzil Mıntıka Müfettişliğine bağlı olarak hizmet verdi. Sansür heyetini de anılan müfettişlik oluşturdu. Sivas sansür heyetinin müfettişi, Ahz-ı Asker Heyeti üyesi Yüzbaşı Veysi Efendi idi. Sansür heyetinde Türkçe, Arapça, Almanca, Fransızca ve Rumca sansür memurları bulunuyordu. Türkçe sansür görevi Divan-ı Umumiye Başkatiplerinden Rıza Efendiye verildi. Katip Lütfi Efendi ise Arapça sansürünü yerine getirmekte idi. Almanca sansürü için kısmi zamanlı olarak çalışmak üzere Talimgâhlar Kumandanı Kaymakam Naci ve yine Talimgâhlar Kumandanlığından Binbaşı Cevad Beyler görevlendirildi. Fransızca sansürünü de yine Talimgâhlar Kumandanlığından Mülazım İlyas Ragıp Efendi ve Talimgâhta Zabıt Vekili Ziya Efendi yaptı. Arapça sansürü ayrıca Menzil Mıntıka Müfettişlik Karargahında Katip Hafız Efendi tarafından yerine getirildi. Rumca ve Almanca sansür görevlisi ise talimgâhta Binbaşı Haydar Bey idi.⁶⁰ Binbaşı Haydar Bey, Sivas sansür merkezinde Almanca bilen kimse olmadığı için bu görevi geçici olarak yürüttü. Sansür merkezi, Almanca ve Rumca sansür memurluğu için memur tayin edilmesini istedi.⁶¹ Sivas sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25., 26., 30., 37. maddeleri gereğince zabitan ve hükümetin resmi yazışmaları istisna olmak üzere bütün şahısların Türkçe, Arapça, Rumca, Almanca ve Fransızca dahili mektupları ve gayriresmî telgraflarını sansür etmekte.⁶²

Diğer sansür merkezlerinde olduğu gibi Sivas sansür heyeti de dil bilen zabıt bulmakta güçlük çekmekte idi. Bu eksiklik Talimgâhlar Kumandanlığında bulunan zabıtların günün belli saatlerinde sansür merkezine giderek mektup ve telgrafları sansürlemesi ile halledilmeye çalışıldı. Bu konuda III. Ordu İstihbarat Zabıtlığı tarafından III. Ordu Talimgâhlar Kumandanlığına gönderilen 8 Mart 1917 tarihli yazıda sansür vazifesinin tam anlamıyla yerine getirilmesinin memleket ve ordu için elzem olduğu, Sivas'ta yabancı lisanlara vakıf zabitan ve memurlara ihtiyaç duyulduğu, talimgâhtan birkaç zabıtın her gün uygun ve yeterli bir şekilde postanede mektup, telgraf ve diğer evrakı sansür etmek için çalışmasının gerekli olduğu belirtildi. Bunun için evvelden tayini uygun görülen Binbaşı Cevad Bey ile zabıt vekili Sırrı ve Salim Efendilerin önceden olduğu gibi her gün uygun saatlerde postaneye devam etmeleri için emir buyurulması istendi.⁶³

III. Ordu İstihbarat Zabıtlığı, Sivas sansür merkezinin tam anlamıyla çalışabilmesi için Başkumandanlık Vekâletine 11 Mart 1917'de bir yazı gönderdi. Söz konusu yazıda Sivas sansür merkezinde ihtiyaçları karşılayacak kadar yabancı lisan bilen sansür memurunun bulunmadığı bildirildi. Ordu ve Samsun bölgesinde tarafsız devlet konsolosları bulunması nedeniyle Fransızca ve İngilizce muhaberatı sansür edebilecek iki memurun tayini için ilgili kişilere emir verilmesi istendi.⁶⁴

Sivas sansür merkezinin lisan bilen memur ihtiyacı tam anlamıyla karşılanamadı. Zira ilerleyen dönemlerde de lisan bilen memur talep edildi. Örneğin III. Ordu Kumandanı tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen 12 Ekim 1917 tarihli yazıda Sivas Vilayeti merkezinde mektup ve yazıları

⁶⁰ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-19, 8 Teşrinievvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁶¹ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

⁶² ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-19, 8 Teşrinievvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁶³ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-50, 8.3.1333.

⁶⁴ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-51, 11.3.1333.

sansür edecek Fransızca, Almanca ve Rumca lisanlarına aşına bir ya da iki memurun tayin edilmesi ve bunun için gerekli yerlere emir verilmesi istendi.⁶⁵

Şarkışla Sansür Merkezi

Şarkışla sansür heyeti, İkinci Menzil Mıntıka Müfettişliğinde bulunmaktaydı. Sansür heyeti ise Menzil Nokta Kumandanlığı tarafından oluşturulmuştu. Şarkışla sansür heyetinde Ahz-1 Asker Şube Reisi Yüzbaşı Mehmed Şevki Efendi, noktadan Ahz-1 Asker Şubesinde Şükrü Efendi ve noktadan Küçük Zabıt Azimet Efendiler yer almakta idi. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25., 26. ve 37. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmektir.⁶⁶

Yenihan Sansür Merkezi

Yenihan sansür merkezi, İkinci Menzil Mıntıka Müfettişliğine bağlıydı. Sansür heyeti ise Ahz-1 Asker Riyaseti Şubesinde bulunuyordu. Sansür heyetinde Ahz-1 Asker Şubesinde Mülazımısani (Teğmen) Rasim Efendi, nokta jandarmadan Tahsin Efendi görev aldı. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25., 26. ve 37. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmektir.⁶⁷

Alucra Sansür Merkezi

Alucra sansür merkezi, Üçüncü Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde bulunmaktaydı. Sansür heyeti menzil nokta kumandanlığı tarafından teşkil edildi. Nokta Mülhakı Yüzbaşı Anayisi ve noktada küçük zabıt sansür işlerini yürütmekteydi. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmektir.⁶⁸

Karahisar Sansür Merkezi

Karahisar sansür merkezi, Üçüncü Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde faaliyet gösterdi. Sansür heyeti ise Menzil Nokta Kumandanlığı tarafından teşkil edildi. Sansür heyetinde noktadan İhtiyat Zabiti Memduh Efendi ve mahalli jandarmadan küçük bir zabıt bulunmaktaydı. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmektir.⁶⁹

Koyulhisar Sansür Merkezi

Koyulhisar sansür merkezi, Üçüncü Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde faaliyet gösterdi. Sansür heyeti, Menzil Üçüncü Mıntıka Müfettişliği tarafından teşkil edilmişti. Sansür heyetinde mıntıka müfettişliği karargahı evrak memuru Zabıt Vekili Hasan Eyüp Efendi hizmet verdi. Sansür

⁶⁵ ATASE, *BDH*, 415-288/1639-053, 12.10.1333.

⁶⁶ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-19, 8 Teşrinievvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁶⁷ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-19, 8 Teşrinievvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁶⁸ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

⁶⁹ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁷⁰

Reşadiye Sansür Merkezi

Reşadiye sansür merkezi, Üçüncü Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde faaliyet gösterdi. Sansür heyeti menzil nokta kumandanlığı tarafından teşkil edildi. Sansür heyetinde Ahz-ı Asker Şube Reisi Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi ve noktada bulunan bir zabıt görevli idi. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁷¹

Niksar Sansür Merkezi

Niksar sansür merkezi, Üçüncü Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde faaliyet gösterdi. Sansür heyeti, Menzil Nokta Kumandanlığı tarafından teşkil edilmişti. Sansür heyetinde nokta mülhaki Mülazımısani İsmet Efendi ve noktada bulunan bir zabıt hizmet verdi. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁷² Niksar Kazası postanesince tatbik edilen telgraf ve mektup sansürü için oluşturulan sansür heyetinin Türkçe sansür mührü 1 Haziran 1915'te tasdik edilerek verilmişti.⁷³

Giresun Sansür Merkezi

Giresun sansür merkezi, Dördüncü Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde faaliyet gösterdi. Sansür heyeti, Menzil Nokta Kumandanlığı tarafından teşkil edildi. Sansür heyetinde Dördüncü Menzil Mıntıka Müfettişliğinden Mülazımıevvel (Üsteğmen) Emin Efendi,⁷⁴ Dördüncü Menzil Mıntıka Müfettişliğinden Zabıt Mustafa oğlu Hasan görev yapmakta idi. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁷⁵

Ordu Sansür Merkezi

Ordu sansür merkezi, Dördüncü Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde faaliyet gösterdi. Sansür heyeti menzil nokta kumandanlığı tarafından teşkil edildi. Sansür heyetinde Ahz-ı Asker Şubesinden Mülazım Cemil Efendi ve Dördüncü Menzil Mıntıka Müfettişliği Karargahından Onbaşı Muhittin görev aldı. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁷⁶

⁷⁰ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

⁷¹ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁷² ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁷³ ATASE, *BDH*, 2951/4A, 1-15, 1-16, 19 Mayıs 1331.

⁷⁴ Ahz-ı Asker Şubesinden Yüzbaşı emin Efendi şifa yurduna gönderildiği için yerine Mülazımıevvel Emin Efendi tayin edilmiştir. Bkz. ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁷⁵ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

⁷⁶ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

Ünye Sansür Heyeti

Ünye’de de bir askerî sansür heyeti oluşturuldu. Buradaki sansür heyetine Ünye tahrirat katibi ve askerî sansür memuru Çamurlu mahallesinden Uzunhacıoğullarından Osman Natıf oğlu Ali Niyazi Efendi getirildi. Kendisine sansür tatbik etmesi için mühür verilen Ali Niyazi Efendi seferberliğin başlangıcından itibaren bu görevi yürüttü.⁷⁷

Çarşamba Sansür Heyeti

Çarşamba sansür merkezi, Dördüncü Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde faaliyet gösterdi. Sansür heyeti de mıntıka müfettişliği tarafından teşkil edildi. Sansür heyetinde Ahz-ı Asker Şube Reisi Binbaşı Seyyid Efendi ve mahalli jandarmadan Başçavuş İbrahim Efendi görev yaptı. Esasen ordu tarafından gönderilen cetvelde mahalli jandarma kumandanının sansür heyeti reisliğine tayini emredilmiş ise de İbrahim Efendi’nin çavuş rütbesinde olması nedeniyle 9 Aralık 1916’da şube riyasetine Binbaşı Seyyid Efendi tayin edildi. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁷⁸

Samsun Sansür Merkezi

Samsun sansür merkezi, Dördüncü Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde faaliyet gösterdi. Sansür heyeti ise 32. Fırka Ahz-ı Asker Kalemî Riyaseti tarafından teşkil edildi. Sansür heyeti müfettişi Samsun Ahz-ı Asker Şubesinde Mülazım Evvel Emin Efendi idi. Sansür memurları Ahz-ı Askerden Mülazım Saim Efendi, efrattan Mustafa ve Macit Efendilerdi. Sansür görevlileri esasen ilk olarak talimgâhtan talep edilmişti. Ancak talimgâhta lisan bilen iki küçük zabıt bulunamadığından daha evvel de hizmetleri bilinen ve lisana aşına olan Mustafa ve Macit Efendilerin tayini uygun görüldü. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁷⁹

Bafra Sansür Merkezi

Bafra sansür merkezi, Dördüncü Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde idi. Sansür heyeti ise Ahz-ı Asker Şubesi tarafından tesis edilmiş olup, Mütেকaid Mülazım Evvel (Emekli Üsteğmen) İsmail Rıfat Efendi,⁸⁰ Bafra Mıntıka efradından Serçavuş Salim Efendi sansür heyetinde görev aldılar. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁸¹

Tokat Sansür Merkezi

Tokat sansür merkezi, Altıncı Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde bulunuyordu. Sansür heyetini ise Menzil Nokta Kumandanlığı tesis etmişti. Tokat sansür heyetinde müfettiş, Şube Reisi Binbaşı Sami Efendi idi. Sansür memurları noktada memur Mülazım Refik Efendi ve talimgâhtan Kıdemli Küçük Zabıt Şükrü Efendi idi.⁸² Esasen sansür görevini ifa etmek için III. Ordu’dan

⁷⁷ ATASE, *BDH*, 2951/4A, 1-5, 1-6, 5 Mayıs 1331.

⁷⁸ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁷⁹ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁸⁰ Mütেকaid Yüzbaşı Mustafa Efendi ayrıldığından yerine Mütেকaid Mülazım Evvel İsmail Rıfat Efendi tayin edilmiştir. Bkz. ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁸¹ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁸² ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

gönderilen cetvelde şubeden Mülazımievvel Mustafa Efendi tayin edilmiş ise de Altıncı Menzil Mıntıka Müfettişliği, Binbaşı Sami Efendi'yi sansür heyetine tayin etti. Keza ordudan gönderilen cetvelde sansür hizmeti için talimgâhtan bir zabıt tayin edilmesi emredilmiş ise de Altıncı Menzil Mıntıka Müfettişliği noktadan Refik Efendi'yi sansür görevine getirdi. Aynı durum diğer sansür görevlisi olan Şükrü Efendi için de geçerli idi. Zira III. Ordu'dan gönderilen cetvelde talimgâhtan ekmekçi bir zabıtın bu göreve atanması istenirken Altıncı Menzil Mıntıka Müfettişliği Kıdemli Küçük Zabıt Şükrü Efendi'yi bu göreve atadı.⁸³ Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁸⁴

Zile Sansür Merkezi

Zile sansür merkezi, Altıncı Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde oluşturuldu. Sansür heyeti ise menzil nokta kumandanlığı tarafından tesis edildi. Sansür heyetinde Nokta Kumandanı Mülazımievvel Nedim Efendi, memur olarak da Zile şubesinde Mülazımısani Nazım Efendi görev yapmakta idi. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte. Esasen ordu tarafından gönderilen cetvelde şubeden bir zabıtın sansür heyetine tayin edilmesi emredilmiş ise de bilahare Altıncı Menzil Mıntıka Müfettişliğine Nedim Efendi görevlendirildi. Keza anılan cetvelde talimgâhtan bir küçük zabıt tayin edilmesi istenmiş ise de bu görev Altıncı Menzil Mıntıka Müfettişliğinden Nazım Efendi'ye verildi.⁸⁵

Amasya Sansür Merkezi

Amasya sansür merkezi, Altıncı Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde oluşturuldu. Sansür heyeti yine anılan müfettişlik tarafından tesis edildi. Sansür heyetinin müfettişi, Ahz-1 Asker Kalemi Mülhakı Yüzbaşı Ali Veysi Efendi idi. Sansür memurları ise Menzil Mıntıka Müfettişliği İnşaat Zabiti Mülazım Cemil Efendi, Menzil Mıntıka Karargah Kumandanı Zabıt Namzeti Rafet Efendilerdi. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁸⁶ Esasen Amasya sansür heyetinde 1915 yılında sivil sansür memurları da görev almış idi. Fırka Kumandanlığı tarafından bildirilen yazıda Amasya'da teşkil edilen sansür heyetinin Reisi Yüzbaşı Veysi Efendi olduğu bildirildikten sonra Şer'i Mahkeme Başkatibi Tevfik ve Arzuhacı Hacı Efendilerden oluşan bir sansür heyetinin bulunduğu ifade edilmişti.⁸⁷

Merzifon Sansür Merkezi

Merzifon sansür merkezi, Altıncı Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde oluşturuldu. Sansür heyeti ise Menzil Nokta Kumandanlığı tarafından tesis edildi. Sansür heyetinde Ahz-1 Asker Şube Reisi Yüzbaşı Ethem Efendi ve Nokta İnzibat Zabiti Sezai Efendi görev almışlardı. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmekte.⁸⁸

⁸³ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁸⁴ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁸⁵ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁸⁶ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁸⁷ ATASE, *BDH*, 2951/4A, 1-3, 1-4, 4 Mayıs 1331.

⁸⁸ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

Havza Sansür Merkezi

Havza sansür merkezi, Altıncı Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde oluşturuldu. Sansür heyeti Menzil Nokta Kumandanlığı tarafından tesis edildi. Sansür heyetinde Şube Reisi Binbaşı Mustafa Efendi, Nokta Mülhakı Yüzbaşı Tevfik Efendi bulunuyordu. Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmektir.⁸⁹ Esasen Havza sansür heyetinde 1915 yılında sivil sansür memurları da görev almış idi. Mülki ve askerî makamların uygun görmesiyle Havza kazasında 22 Mayıs 1915'te teşkil edilen sansür heyetinin reisi, yine şube Reisi Binbaşı Mustafa Bey idi. Bunun yanında Tabip Vekili Sabit, Rafet Efendi, Divan-ı Umumiye Memuru Cafer ve Reji Katibi Fuad Efendilerden oluşan bir sansür heyeti bulunuyordu.⁹⁰

Vezirköprü Sansür Merkezi

Vezirköprü sansür merkezi, Altıncı Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde oluşturuldu. Sansür heyeti ise Ahz-ı Asker Şube Riyaseti tarafından tesis edildi. Sansür heyetinde Ahz-ı Asker Şube Reisi Vekili Mülazımievvel Mehmed Efendi, Nokta Mülhakı Mülazımısani Hafız Refik Efendi görev almışlardı.⁹¹ Sansür heyetinin görevi sansür talimatnamesinin 25. ve 26. maddeleri gereğince Türkçe dahili mektupları ve bütün gayriresmî telgrafları sansür etmektir.⁹² Esasen Vezirköprü sansür heyeti 6 Haziran 1915'te oluşturulduğu sırada sivil sansür memurları da heyette görev aldı. Örneğin Vezirköprü Malmüdürü Muavini Ziya Efendi, Vezirköprü Posta ve Telgraf Memuru Cemil Efendi, tebdil-i hava nedeniyle Vezirköprü'de bulunan Tokat Depo 3. Takım, 3. Kısım Mülazımievveli Behçet Efendi heyette görev almışlardı.⁹³

4. III. Ordu Mıntıkasına Sonradan İlave Edilen Sansür Merkezleri

Sarıkamış Harekatı sonrasında Rus kuvvetlerinin batıya doğru ilerlemesinin ardından cephe ciddi ölçüde genişledi. Özellikle Trabzon'un Ruslar tarafından işgali ile casusluk faaliyetleri de arttı. Bu durumda sansür sisteminin iyi bir şekilde işletilmesi gerekli idi. Başkumandanlık Vekaleti adına müsteşar tarafından III. Ordu Kumandanlığına gönderilen emirde, sansür ve casusluk ile ilgili acil durumlarda Sansür Heyeti gibi doğrudan Karargaha bağlı kumandanlıklar tarafından gönderilecek emirlerin direk uygulanması, bilahare sıra ile üst makamların durumdan haberdar edilmesi istendi.⁹⁴

III. Ordu'nun sansür teşkilatı 1916 yılında genişletildi. Zira Kayseri Sancağı ile Ulukışla-Kayseri menzil hattı sonradan ordu iâşe mıntıkasına eklendi. Bunun üzerine III. Ordu Kumandanı Mirliva Vehip Paşa tarafından 30 Eylül 1916'da Suşehri'nden Ankara Beşinci Kolordu Ahz-ı Asker Riyasetine gönderilen yazıda, ordu iâşe mıntıkasına dahil edilmiş olan Kayseri Sancağı ile Ulukışla-Kayseri menzil hattına bağlı bulunan Niğde Sancağı dahilinde sansür talimatnamesinin esaslarına uygun olarak oluşturulan ve vazifesine devam eden sansür merkezleri ve heyetlerinin listesi

⁸⁹ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332. Esasen ordu tarafından gönderilen cetvelde sansür heyeti için Yüzbaşı Ziya Efendi gönderilmiş ise de bilahare Altıncı Menzil Mıntıka Müfettişliğine Binbaşı Mustafa Efendi tayin edilmiştir. Bkz. ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

⁹⁰ ATASE, *BDH*, 2951/4A, 1-8, 9 Mayıs 1331.

⁹¹ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332

⁹² ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

⁹³ ATASE, *BDH*, 2951/4A, 1-21, 1-22, 24 Mayıs 1331.

⁹⁴ F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Harbi Sırasında Kafkas Cephesi'ndeki Casusluk Faaliyetleri (1914'ten 1918'e Kadar)," *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, yay.haz. Merve Uğur (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015), 506-507.

istenmişti.⁹⁵ Bu yazı üzerine 5. Kolordu Ahz-ı Asker Riyaseti tarafından 20 Kasım 1916'da gönderilen cevabi yazıda, sonradan ordu iâşe mıntıkasına dahil edilmiş olan Kayseri ile Ulukışla menzil hattı güzergahı içinde bulunan Niğde Sancağı dahilinde sansür talimatnamesine uygun olarak tesis edilen sansür merkezleri ve heyetlerine dair bilgi verildi. Bu heyetlere ait bilgiler Kayseri Mutasarrıflığı tarafından gönderilen cetvele uygun olarak düzenlenmişti. Buna göre Kayseri, Develi ve İncesu'da sansür merkezleri bulunmakta idi. Niğde mıntıkasında askerî sansür heyeti teşkil edilmemişti. Merkez livada sansür işlemleri Polis Komiser Muavini Müslim, Maarif Başkatibi Mustafa, Vergi Başkatibi Rasim ve Evkaf Katibi Cavit Efendilerden oluşan bir heyet tarafından yürütülmekte idi. Ancak bu heyette bulunan memurlar, asıl vazifelerinin oldukça yoğun olması nedeniyle sansür işlerine muntazam olarak devam edememişlerdi. Bu nedenle sansür işleri daha ziyade polis dairesince yerine getirilmişti. Memurlara ait mektupların ise mutasarrıflık makamı tarafından kontrol edildiği bildirilmişti.⁹⁶ Niğde Mutasarrıflığı tarafından III. Ordu Kumandanlığına gönderilen 29 Ekim 1916 tarihli yazıda III. Ordu Kumandanlığı tarafından 13 Ekim 1916'da istenmiş olan sansür merkezleri ve heyetlerine ilişkin cetvel gönderildi.⁹⁷ Bu cetvelde Niğde'de oluşturulan sansür heyetinden bahsedilirken yukarıda Niğde için belirtilen bilgiler verilmişti. Nevşehir, Bor, Ürgüp, Anduğu [Altunhisar] kazalarında sansür heyetlerinin oluşturulmadığı ifade edildi. Aksaray kazasında mahalli kaymakam, Ahz-ı Asker Şube Reisi, polis memuru ve posta müdüriyetinden oluşan bir sansür heyetinin teşkil edildiği bildirilmekte idi. Ulukışla kazasında ise sansür işlerinin kaza kaymakamı tarafından yerine getirildiği dile getirildi.⁹⁸

III. Ordu Kumandanlığı da kolordu ve mutasarrıflıklara gönderdiği yazıda sansür merkezlerini ve sansür heyetlerinin listelerini talep etti. III. Ordu Kumandanlığının, Kayseri Mutasarrıflığına gönderdiği 13 Ekim 1916 tarihli yazıda sansür talimatnamesi esaslarına uygun olarak tesis ve teşkil edilen ve vazife etmekte olan sansür merkezlerinin ve sansür heyetlerinin bildirilmesi istenmişti.⁹⁹ Kayseri Mutasarrıflığı tarafından 19 Ekim 1916'da yazılan cevabi yazıda sansür merkezleri ve memurlarının isimlerini içeren bir cetvel gönderildi.¹⁰⁰ Buna göre liva sansür merkezleri ve memurlarının ismi şu şekilde idi: Kayseri sansür merkezinde Alay Katibi Mustafa ve Kayserili Gözübüyükzade Sabit Efendiler bulunmaktaydı. Develi sansür merkezinde Şube Reisi Selim Efendi ve Mülazım İsmail Efendiler, İncesu sansür merkezinde ise Ziraat Bankası Memuru Mazhar Efendi görevlendirildi.¹⁰¹

Bu durumda III. Ordu mıntıkasında teşkili uygun görülen sansür merkezleri şu şekilde idi:¹⁰²

Tablo 1. III. Ordu Mıntıkasında Kurulan Sansür Merkezleri

Kemah	Suşehri	Alucra	Ordu	Zile	Develi
Refahiye	Zara	Karahisar	Ünye	Amasya	İncesu
Divriği	Hafik	Koyulhisar	Çarşamba	Merzifon	Niğde
Kangal	Sivas	Reşadiye	Samsun	Havza	Ulukışla
Gürün	Şarkışla	Niksar	Bafra	Vezirköprü	
Aziziye	Yenihan	Giresun	Tokat	Kayseri	

⁹⁵ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-27, 30 Eylül 1332.

⁹⁶ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-28, 7 Teşrinisani 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

⁹⁷ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-29, 1-30, 16 Teşrinievvvel 1332/1 Muharrem 1335.

⁹⁸ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-30, 16 Teşrinievvvel 1332/1 Muharrem 1335.

⁹⁹ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-14, 30.07.1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

¹⁰⁰ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-15, 6 Teşrinievvvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

¹⁰¹ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-17, 1-18, 6 Teşrinievvvel 1332; ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 10 Kanunuevvel 1332.

¹⁰² ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-42, 43, 10 Kanunuevvel 1332.

5. Sansür Uygulamalarında Yaşanan Sıkıntılar

III. Ordu'nun sansür teşkilatlanmasının son derece ayrıntılı planlandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu teşkilatlanmaya rağmen sansür işlerinin muntazam gittiğini iddia etmek oldukça zordur. Sansür talimatnamesinde ordu ve kolordularda sansürün nasıl yapılacağına ilişkin esaslar tespit edilmiş ise de uygulamalarda bazı aksaklıklar yaşandığı anlaşılmaktadır. Zira Başkumandanlık Vekâleti tarafından III. Ordu Kumandanlığına ve diğer bütün askerî birliklere gönderilen 25 Mart 1915 tarihli yazıda, sansür talimatnamesinin 22. maddesi esaslarının anlaşılma-mış olması nedeniyle birçok mahalde talimatnameye aykırı muamele yapıldığı belirtildi. Esasen talimatname gereğince sansür memurlarının askerî makamlarca yazılmış resmî mektupları sansürlememesi gerekiyordu. Ancak İstanbul'a gelen mektuplardan bu durumun dikkate alınmadığı anlaşılmıştı. Doğrudan askerî makamlardan yazılmış mektupların sansür memurlarınca sansür edildiği ve memurların kapalı mektup kabul etmedikleri görüldüğünden talimatnamenin bu maddesinin sansür merkezlerine tamamen yeniden tebliğ edilmesi istenmişti.¹⁰³

22. maddenin uygulanmasında yaşanan bir diğer tereddüt ise “geçtiği ve gittiği mahalde sansür edilecektir” esasıyla ilgiliydi. Sivas sansür müfettişliği bununla ilgili yaşadığı bir uygulama sıkıntısını 10. Fırka Ahz-ı Asker Reisliği aracılığıyla III. Ordu Kumandanlığına yazdı. Yazıda sansür talimatnamesinin 22. maddesinin esası gereğince günlük gönderilerde ümera, zabitan ve mensubin-i askeriye ait olan mektupların geçtiği mahaldeki fırka veya kıtaat kumandanlıklarınca sansür edilmesi icap ettiği ve bu esasa 20 Mart 1916 tarihli telgrafnamede de işaret edildiği hatırlatılmıştı. Mensubin-i askeriye ifadesinin efradı askeriye kapsamayacağı dikkate alındığında göndereni efrad olan mektupların sansürsüz olarak gönderilmesinin uygun olmayacağına sansür müfettişliğine tebliğ edildiği bildirildi. Keza kumandan telgraflarının “geçtiği mahaldeki” ve 22. maddede ise “gittiği mahaldeki” fırkalar dikkate alındığında bir karışıklık ortaya çıktığı dile getirildi. Fırka ve kıta kumandanlıklarınca sansür edilmesi emredilen ümera, zabitan ve mensubin-i askeriye mektupları hakkında bir yanlışlığa ve şüpheye mahal kalmaması için “geçtiği” ve “gittiği” mahal tabirinin nasıl uygulanacağı hakkında emir verilmesi istendi.¹⁰⁴

Savaş devam ederken mektupların zaman zaman layıkıyla sansür edilmediği de ortaya çıktı. Bu konuda III. Ordu Kumandanlığı sık sık uyarılar gönderdi. Örneğin kumandanlık tarafından 13 Kasım 1917'de bağlı birliklere gönderilen yazıda mektupların gerekli şekilde sansür edilmediği, bu durumun ele geçen bazı mektupların mütalaasından anlaşıldığı bildirildi. Mektupların sansür memurlarınca sansür talimatnamesine uygun olarak son derece dikkatli bir şekilde muayene edilmesi istendi. Sansür memurları arasından görevini ihmal eden görüldüğü takdirde şiddetli şekilde cezalandırılacağı uyarısında bulunuldu.¹⁰⁵

Talimatnameye göre ordulara gönderilen evrakın açılması yasaktı. Talimatnamedeki bu esasa rağmen III. Ordu adına gönderilen bazı evrakın açıldığına dair şikayetler söz konusuydu. Örneğin III. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Ömer Lüfti Paşa tarafından Başkumandanlık Vekâleti 2. Şube'ye gönderilen 10 Ocak 1918 tarihli yazıda III. Ordu adına gönderilen ve içerisinde gazete paketleri

¹⁰³ Bu konudaki uyarı I., II., III., IV. Ordu Kumandanlıklarına, Irak ve Havalisi Kumandanlığına, İzmir ve Havalisi Kumandanlığına, Bahri Siyah ve Bahri Sefid Boğazı Kumandanlıklarına, 4. Kolordu Kumandanlığına, 2. Kolordu Kumandanlığına, 10., 11. ve 12. Kolordu Kumandanlıklarına, Medine muhafızlığı vasıtasıyla Yemen, Hicaz, Asir Kumandanlıklarına ve İstanbul Sansür Müfettişliğine gönderilmiştir. Bkz. ATASE, *BDH*, 2920/505, 1, 12 Mart 1331.

¹⁰⁴ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-91, 15.12.1333.

¹⁰⁵ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-60, 13.11.1333.

bulunan postaların bazen açık olarak geldiği bildirildi. Bunların yolculuk esnasında gerekli olduğu için mi açıldığı yoksa düşünülmeden yanlışlıkla mı açıldığının anlaşılamadığı ifade edildi. Gazetelere şiddetli ihtiyaç olduğundan gönderilen miktarın artırılması, paketlerin itina ile sarılması ve gönderilen gazetelerin ihtiva ettiği gazete miktarını belirtir uygun bir pusulanın düzenlenmesi için ilgili kişilere emir verilmesi de istendi. Başkumandanlık Vekâleti bu isteği dikkate aldı ve sansür edildikten sonra paketlenen gazetelerin ordulara gönderilirken kayıt ve şerh düşülmesi emredildi.¹⁰⁶

Öte yandan talimatnamede belirtilen yasaklarla ilgili aksaklıklar yaşandığı da anlaşılmaktadır. Askerlerin, yazdıkları mektuplarda çoğu zaman buldukları bölgeyi bilerek veya bilmeyerek telaffuz ettikleri görülmekteydi. Bu duruma Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi tarafından hemen müdahale edildi. Şube, 15 Şubat 1915 tarihinde I., II., III. ve IV. Ordu Kumandanlıklarına gönderdiği tahriratta askerî posta merkezinin tesisi ve teferruatına dair talimatnamenin beşinci maddesi gereğince her çeşit mektupta ordunun, kolordunun fırka, alay, tabur ve bölüğün ad ve numarasının zikredilmemesi, bu kısımların nokta nokta ile geçilmesi, askerî kıtaların bulunduğu mevki isimlerinin yazılmaması gerektiği ifade edildiği halde bu yasağa uyulmadığı, hatta yazılmaması gereken bilgilerin dahi açık olarak yazıldığı bildirilmekte idi. Askerlerin memleketlerine yazdıkları mektuplarda ifade edilen yasakların bulunması halinde postanelerce bu mektupların kabul edilmeyeceği, askerî kıtalarca mektupların tetkik edilmesi sırasında yasaklanan bilgilere rastlanması halinde önce yasak olan ibarelerin kesin olarak ortadan kaldırılması gerektiği bildirildi.¹⁰⁷

Öyle anlaşılıyor ki bu durum daha ziyade erlerin mektuplarında görülüyordu. Çünkü Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi, 22 Şubat 1915'te İstanbul, Galata ve Beyoğlu Sansür Şubelerine de konuyla ilgili bir tahrirat gönderdi. Söz konusu tahriratta gelen mektupların üçte birinde askerî kıtaların bulunduğu mevki isimlerinin dahi açık olarak yazıldığı, bunların daha ziyade neferler tarafından memleketlerine gönderilen mektuplarda bulunduğu, bu konuda ilgili makamların uyarıldığı bildirildi. Mektuplarda bulunan kıtaat mahallerinin derhal silinmesi gerektiğinin ilgili kişilere tebliğ edilmesi istendi.¹⁰⁸

Yapılan uyarılara rağmen er mektuplarında birliklerin bulunduğu yerlerle ilgili bilgilerin yazılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü konuyla ilgili uyarılar daha sonraki süreçte de tekrar etti. Örneğin 1 Mayıs 1915'te Başkumandanlık Vekili Namına Erkan-ı Harbiye Reisi Ferik Bronsart tarafından Sansür Müfettişliğine tebliğ olunmak üzere Karargah-ı Umumi 2. Şubeye gönderilen bir yazı buna örnek gösterilebilir. Söz konusu yazıda askerlere ait olup postanelere gönderilen mektupların büyük bir kısmında kıtaların bulunduğu mahallerin açık olarak yazıldığı ve bu mektupların çoğunluğunun erlere ait olduğu bildirilmişti. Bu durumda sansür memurlarının mektupları göndermeden evvel yazılması yasaklı olan bilgileri çıkardıkları için mektupların gönderilmesinde bazı gecikmelerin yaşandığı ifade edildi. Bu tür aksaklıkların yaşanmaması için Ferik Bronsart bütün askerî makamlara şu tedbirlerin alınmasına yönelik emir verdi;

1-Mektupların gönderilmesinde gecikmelere neden olmamak için mektuplarda birliklerin bulunduğu mevkiilerin kesinlikle dile getirilmemesi,

¹⁰⁶ ATASE, *BDH*, 428-31B/1686, 032, 10.1.1334.

¹⁰⁷ ATASE, *BDH*, 413/299-1633-18, 2 Şubat 1330.

¹⁰⁸ ATASE, *BDH*, 413/299-1633-018-01, 9 Şubat 1330.

- 2-Kolordulardan gönderilecek mektuplarda yalnız kolordu numarasının yazılması,
- 3-Birliklerin bölük, tabur ve alay numaralarının açıkça zikredilmemesi istendi.¹⁰⁹

Mektupların layıkıyla sansür edilmesi asker kaçaklarının yakalanması için de son derece önemli idi. Ordu Kumandanlıkları yazışmaları tam anlamıyla incelemeyen sansür memurlarının cezalandırılmasını talep etti. Bununla ilgili III. Ordu Kumandanlığından 5. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti Riyasetine gönderilen 1 Aralık 1917 tarihli bir emir oldukça dikkat çekicidir. Emirde ifade edildiğine göre Yozgatlı Kasımzade Mehmet Şaban ve Kösezade Kamil tarafından III. Ordu Küçük Zabıt Mektebi talebesinden İbrahim Mümtaz Efendi'ye bir mektup yazılmıştı. Kösezade Kamil, söz konusu mektubu bir dükkanda yazdı ve postanede sansür memuruna verdi. Sansür memuru mektubu dikkatle incelemeyen tasdik etti ve postaya verdi. Bu haberleşme sonucunda talebe Mümtaz Efendi firar etti. Kösezade Kamil de muhtemelen firariler arasında idi. Kaçan firariler Yozgat'a giderek burada serbestçe dolaştı. Böylece firari sayısı üçe çıkmış oldu. III. Ordu Kumandanı bu durumun kabul edilemeyeceğini, 24 Temmuz 1917'de Yozgat sansür memurunun kim olduğunun, hali hazırda nerede bulunduğu ve Yozgat sansür memuru hakkında ne gibi bir ceza tertip edildiğinin bildirilmesini istedi. Yozgat Ahz-ı Asker Şubesinin görevinde lakayt davrandığını, firarilerin hiçbir mahalde takibata uğramadan serbestçe dolaşmasının şubenin suçu olduğunu dile getirdi. Ayrıca efraddan olan bu kişilerin şimdiye kadar derdest edilip edilmedikleri, derdest edilmemişler ise nerelerde istihdam edildiklerinin bildirilmesi istendi. Derdest edilmişler ise Yozgat Ahz-ı Asker Şube Reisi ile Jandarma Kumandanı hakkında olayı geciktirmiş olmalarından dolayı kanuni takibat yapılması istendi.¹¹⁰

Savaş ilerledikçe, askerî sansür daha katı hale geldi. Savaş raporları, Osmanlıların zaferlerini ve müttefiklerini paylaşmaktan ibaretti. Gazetelerde Osmanlı zaferleri coşkuyla kutlandı. Çanakkale zaferi basında geniş yer buldu. Hükümet, Türk gazetecilerini Çanakkale Cephesi'ne davet ederek savaş alanlarının gözlemlenmesini sağladı. Osmanlı basını, halkın moralini yüksek tutmak amacıyla yenilgileri kaleme almadı. Örneğin, Süveyş Kanalı'ndaki başarısızlık gazetelerde yer almadı. Kafkas Cephesi'ndeki ağır yenilgi de sansürlendi. Osmanlı basını Rusya'nın cephe ile ilgili yaptığı haberlere hep bir ağızdan karşı çıktı. Keza Karargah-ı Umumi'nin gazetelere gönderdiği resmi tebliğlerde Rusya'nın propaganda haberleri yalanlandı.¹¹¹ Osmanlı ordusu Sarıkamış'ta geri çekilirken *Tanin* gazetesi, 4 Ocak 1915'te "*Büyük Zafer*" başlıklı bir makale yayınlamaya Osmanlı ordusunun 2.400 Rus askeri yakaladığını ve mutlak bir zafer kazandığını iddia etti. Bir hafta sonra aynı gazete, Rus basınının Sarıkamış Savaşı'nda Osmanlı yenilgisi hakkında yalan söylediğini belirten Osmanlı Genelkurmayının resmi bir tebligatını yayınladı.¹¹² Sansür nedeniyle gazeteler uzun yıllar Sarıkamış hakkında haber yapmadı. Osmanlı halkı Sarıkamış trajedisine dair gerçekleri çok sonra öğrendi. Ancak sıkı basın sansürüne rağmen, yenilgilerle ilgili haberler hasta yaralı ve malûl kalmış askerler aracılığıyla yayıldı.

Savaşın son döneminde Başkumandan Vekili ve Erkan-ı Harbiye Reisi Enver Paşa, V. Ordu Kumandanlığına gönderdiği 4 Eylül 1918 tarihli emirde Trabzon Vilayeti Gümüşhane ve Erzincan Mutasarrıflıklarında, Edirne Vilayeti Gelibolu ve Çanakkale liva mıntıkları hariç Çatalca Sancağı

¹⁰⁹ ATASE, *BDH*, 413/299-1633-027, 18 Nisan 1331.

¹¹⁰ ATASE, *BDH*, 2920/505, 1-71, 1.12.1333.

¹¹¹ "Kafkasya Saha-yı Harbi," *Servet-i Fünun* 48/1225, 13 Teşrinisani 1330, 46; "Resmi Tebliğ," *İkdam* 6439, 10 Kanunusani 1330, 1; "Tebliğ-i Resmîyi Okurken," *İkdam* 6414, 15 Kanunusani 1330, 1; "Siyasiyat," *Tanin* 2180, 2 Kanunusani 1330, 1.

¹¹² Ögün, agm, 20-31.

mıntıklarınca dahili haberleşmenin ve gönderilerin sansür edileceğini bildirdi.¹¹³ Söz konusu emir Çanakkale Grubu Kumandanlığına, 17. Kolordu Kumandanlığına, 21. Kolordu Kumandanlığına, 3. ve 4. Kolordu Ahz-ı Asker Heyeti Riyasetlerine, Edirne, İzmir, Bursa Sansür Müfettişliklerine gönderildi.¹¹⁴ Keza Sivas Vilayeti ile örfi idarenin lağvolunduğu vilayet ve livalarda posta ve telgraf muhaberatının bir sonraki emre kadar ne şekilde sansür edileceği hakkında gönderilen emre harfiyen riayet edilmesini istedi. Başkumandan Vekili Enver Paşa mektupların ve diğer gönderilerin İstanbul’da da sansür edileceğini bildirdi. Söz konusu emir bütün ordu ve grup kumandanlıklarına gönderildi.¹¹⁵ Enver Paşa’nın bu emirlerinden anlaşıldığı üzere savaş sona erse de III. Ordu’ya bağlı bazı bölgelerde sansür devam etti.

Savaş boyunca sansür nedeniyle hemen bütün cephelerde mektuplarda ciddi bir yığılma yaşandı. Ancak arşiv kaynaklarına yansıdığı kadarıyla halk nezdinde şikayetler yok denecek kadar azdı. Muhtemelen halk, sansürün “*savaş durumunda geçerli olduğu*” gerekçesiyle bu uygulamaya rıza gösterdi. Zira I. Dünya Savaşı sırasında bütün devletlerde bireyler ve toplumlar savaş veya diğer olağanüstü zamanlarda devlete yönelik tehlikenin bertaraf edilmesi gerektiğine makul olarak inanıyordu. Bu sebeple çoğu insan savaş sırasında ülke içindeki yazışmaların incelenmesinin tamamen haklı olduğuna kanaat getirdi. Bu nedenle savaşın ekonomik ve sosyal yıkımı huzursuzluklar oluşturmalarına rağmen halk genel olarak savaş zamanı politikalarına rıza gösterdi ve artan sansürü ve denetimi hoşgörü ile karşıladı. Ancak savaşan devletlerin büyük bir kısmında olduğu gibi Osmanlı Hükümeti de savaş sonrasında sansürden hemen vazgeçemeyecekti. Savaşın bitiminde 18 Ocak 1919’da haberleşme üzerindeki askerî sansür kısmen kaldırılrsa da bu defa örfi idare ilan edilen yerlerde sansür devam etti.¹¹⁶ Öte yandan 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesinin ardından İtilaf Devletleri sansür uygulamalarının tamamen kendi denetimlerinde olmasını istedi.¹¹⁷

Sonuç

Sansür, Büyük Harbin yeni askerî yöntemlerinden biriydi. Savaşın tarafları, ulusal güvenliklerini tehdit edebilecek bilgilerin dışarıya sızmasını engellemek için haberleşme üzerinde sansür uyguladı. Bu anlamda askerî sansür sistemi kuruldu ve haberleşme vasıtaları kontrol altına alınarak bilgi sızmasının önüne geçilmeye çalışıldı. Çok cepheli savaşta sansür sistemi iki yönden önemli idi. Birincisi düşmanın iç cephede neler yapıldığını öğrenmesi sansürle önlenebilirdi. Örneğin ülke içinde birliklerin ve gemilerin hareketi, hızlı uçakların varlığı, tanklar ve silah üretimi hakkında karşı tarafa geçebilecek bilgiler haberleşme kanallarının sansürüyle engellendi. Şüphesiz sansür sisteminin bu bilgilerin akışını tamamen ortadan kaldırması mümkün değildi. Ancak sansür uygulamaları bilginin akışını yavaşlattığı için zamanında elde edilemeyen bilginin değerini düşürebilme gücüne sahipti. Bir başka ifadeyle vaktinde yerine ulaşmayan bilgi bir müddet sonra önemini kaybediyordu. Savaş sırasında sansürün ikinci önemi ise rakip tarafın, düşmanın ne yaptığını öğrenmesine yardımcı olması idi. Posta ve kabloların incelenmesiyle sadece hayati bilgiler değil düşmanın savaş yöntemi, üretim planları, rezervleri ve moral durumu hakkında önemli veriler

¹¹³ ATASE, *BDH*, 3477/178, 15-4, 4 Eylül 1334; ATASE, *BDH*, 3477/178, 15-5, 15-6, 15-7, 6 Eylül 1334.

¹¹⁴ ATASE, *BDH*, 3477/178, 15-3, 5 Eylül 1334.

¹¹⁵ ATASE, *BDH*, 3477/178, 15-7, 15-8, 15 Temmuz 1334.

¹¹⁶ ATASE, *İSH (İstiklal Harbi) Kataloğu*, (Kutu/Gömlük), 83/11, 2 Şubat 1335/1919.

¹¹⁷ ATASE, *İSH*, 83/11, 2 Şubat 1335/1919.

elde edilmekte idi. Bu nedenle bu bilginin bütün getirisi ve elde edilen istihbarat verileri sansür sistemi sayesinde mümkün oldu.

Osmanlı Hükümeti de savaşan taraf devletlerde olduğu gibi haberleşme üzerine sansür uyguladı. Ordu ve kolordu mıntıklarında da sansür merkezleri kuruldu. Kafkas Cephesi'nde III. Ordu sansür merkezleri mıntıka kumandanlıkları ve menzil mıntıka müfettişlikleri tarafından oluşturuldu. III. Ordu'ya bağlı sansür merkezlerinde daha ziyade Türkçe sansür yapıldı. Özellikle Sarıkamış Harekâtı öncesinde alınan tedbirler doğrultusunda Başkumandanlık Vekâletinin emirleri doğrultusunda III. Ordu bölgesinde muhabere yapılacak lisanlar Türkçe, Arapça, Fransızca ve Almanca olarak belirlendi. Ancak bu durum yani sansür merkezlerinde sadece belirtilen dillerle yazışma yapılması Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti ile Başkumandanlık Vekâleti arasında uyumsuzluk yaşanmasına sebep oldu. Nezaret, Rumca, Ermenice, İngilizce, İtalyanca gibi dillerle de haberleşmeye izin vermekte idi. İki makam arasında çelişki yaratan bu durum sansür uygulamalarında tereddütlere neden oldu. III. Ordu'ya bağlı birlikler devletin iki ayrı kurumu tarafından verilen iki ayrı talimatın hangisine uyacakları konusunda tereddüt yaşadı.

III. Ordu'nun sansür teşkilatlanmasının son derece ayrıntılı planlandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu teşkilatlanmaya rağmen sansür işlerinin muntazam gittiğini iddia etmek oldukça zordur. Nitekim savaş devam ederken mektupların layıkıyla sansür edilmediğine ilişkin III. Ordu Kumandanlığı tarafından çeşitli uyarılar gönderilerek mektupların sansür memurlarınca sansür talimatnamesine uygun olarak son derece dikkatli bir şekilde muayene edilmesi istendi. Bu durum mektupların birikmesinden kaynaklı olarak sansür memurlarının görev ihlallerinin olduğunu göstermekte idi.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Sarıkamış Harekâtına başlamadan önce bölgedeki iletişim ve haberleşme üzerinde tam bir denetim oluşturdu. Nitekim Sarıkamış Harekâtının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından matbuat ve muhaberratta ciddi bir sansür olduğundan Enver Paşa alınan ağır yenilgiyi tamamen gizlemeyi başardı. Sarıkamış Harekâtının ardından III. Ordu menzil mıntıkası genişletildiği için bu çerçevede sansür merkezleri de sayıca arttı. Bu merkezler sayesinde haberleşme ciddi bir denetime tabi tutuldu. Her türlü haberleşmenin yakın takip altına alınması, harp haberlerinin cepheden dönen hasta ve yaralılarından alınmasına sebep oldu. Ancak yaralı ve hastaların anlattıkları arasında dedikodu mahiyetindeki yanlış haberler kulaktan kulağa yayıldı.

Sansür uygulamaları savaş sonrasında kısmen yumuşatıldı. Ancak devlet, savaş sonrası süreçte de insanların haberleşmesine müdahale etti. Bu müdahalenin önemli ve uzun süreli etkileri oldu. Böylece savaş sonlansa da 1919'dan itibaren resmi devlet gözetiminin doğuşuna tanıklık edildi. Savaş zamanında devlet tarafından kullanılan yetkiler barış zamanında da kullanılır oldu. Sonuç olarak I. Dünya Savaşı bütün devletlerde devletin kriz zamanlarında halkını gözetleme yeteneğini güçlendirdi.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE Fonu, BDH (Birinci Dünya Harbi) Kataloğu, (Klasör/Dosya, Fihrist), 443-50/H1-001-01, 20 Temmuz 1330-24 Temmuz 1330.

BDH, 2709/341, 3-10, tarihsiz.

BDH, 2709/341, 3-5, 5a, 6, 6a, 7, 7a, 8, 8a, 9, 9a, 10, tarihsiz.

BDH, 2709/341, 3-7, tarihsiz.

BDH, 2709/341, 3-8a, tarihsiz.

BDH, 2829/107, 11, 25 Teşrinisani 1330.

BDH, 2829/107, 13, 26 Teşrinisani 1330.

BDH, 2829/107, 13-1, 28 Teşrinisani 1330.

BDH, 2829/107, 5, 21 Teşrinisani 1330.

BDH, 2829/107, 5-1, 5-2, 23 Teşrinisani 1330.

BDH, 2829/107, 9, 23 Teşrinisani 1330.

BDH, 2829/107, 9-1, 9-2, 24 Teşrinisani 1330.

BDH, 2829/12, 25 Teşrinisani 1330.

BDH, 2920/505, 1, 12 Mart 1331.

BDH, 2920/505, 1-14, 30.07.1332.

BDH, 2920/505, 1-15, 1-16, 1-17, 1-18, 6 Teşrinievvel 1332.

BDH, 2920/505, 1-19, 8 Teşrinievvel 1332.

BDH, 2920/505, 1-27, 30 Eylül 1332.

BDH, 2920/505, 1-28, 7 Teşrinisani 1332.

BDH, 2920/505, 1-29, 1-30, 16 Teşrinievvel 1332/1 Muharrem 1335.

BDH, 2920/505, 1-30, 16 Teşrinievvel 1332/1 Muharrem 1335.

BDH, 2920/505, 1-42, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.

BDH, 2920/505, 1-50, 8.3.1333.

BDH, 2920/505, 1-51, 11.3.1333.

BDH, 2920/505, 1-60, 13.11.1333.

BDH, 2920/505, 1-71, 1.12.1333.

BDH, 2920/505, 1-91, 15.12.1333.

BDH, 2951/4A, 1-15, 1-16, 19 Mayıs 1331.

BDH, 2951/4A, 1-21, 1-22, 24 Mayıs 1331.

BDH, 2951/4A, 1-3, 1-4, 4 Mayıs 1331.

BDH, 2951/4A, 1-5, 1-6, 5 Mayıs 1331.

BDH, 2951/4A, 1-8, 9 Mayıs 1331.

BDH, 3183/17, 1-1,1a, 2, 2a, 3,3a, 4, 4a, 5, 5a, 6, 6a, 7, 7a, 8. 8a, 9, 9a, 1330.

BDH, 3183/17, 1-4, 4a, 1330, 7-8.

BDH, 3183/17, 1-6, 1330, 11.

BDH, 3183/17, 1-7.

BDH, 3183/17, 1-9a, 1330, 18.

BDH, 3477/178, 15-3, 5 Eylül 1334.

BDH, 3477/178, 15-4, , 4 Eylül 1334.

BDH, 3477/178, 15-5, 15-6, 15-7, 6 Eylül 1334.

BDH, 3477/178, 15-7, 15-8, 15 Temmuz 1334.

BDH, 408/258-1613, 13 Eylül 1330.

BDH, 408-258/1613, 25 Teşrinisani 1330.

BDH, 413/299-1633-018-01, 9 Şubat 1330.

BDH, 413/299-1633-027, 18 Nisan 1331.

BDH, 413/299-1633-18, 2 Şubat 1330.

BDH, 413-299/1633-011-1, 011-02, 4 Kanunuevvel 1330.

BDH, 415-288/1639-053, 12.10.1333.

BDH, 418-274/1647-006, 29 Teşrinisani 1330.

BDH, 428-31B/1686, 032, 10.1.1334.

BDH, 443-50/H1, 001-01, 001-1a, 24 Temmuz 1330.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE Fonu, İSH (İstiklal Harbi) Kataloğu, (Kutu/Gömlek), 83/11, 2 Şubat 1335/1919.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemî Evrakı (DH.EUM.VRK), 13/11, 001, 24-25 Temmuz 1330.

Kitaplar ve Makaleler

Alman Yarbay Guze, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*. çev. Yarbay Hakkı (Akoğuz), Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007.

Babacan, Hasan. *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2005.

Bakteriyolog Server Kamil. *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma*. yay.haz. Meriç Aybar, İbrahim Caner Türk, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2016.

Bacı, Ramazan. *Tarihin Sarıkamış Duruşması*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2007.

- Ballı, Ergül. “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Erzurumlu Mültecilerin İskân ve İaşesi,” *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*. yay.haz. Merve Uğur, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, 857-897.
- Baykoç, Hulusi. Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas ve Irak Cephesi’nde 5 nci Seferi Kuvvetler (52 nci Tümen). yay.haz. Zekeriya Türkmen, Özlem Demireğen, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Baytın, Arif. *İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 29 Tümen ve 3 Alay Sancağı (Hatıralar)*. İstanbul: Vakıf Matbaası, 1946.
- Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi’nde Sağlık Hizmetleri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, II nci Kısım Kafkas Cephesi II nci Ordu Harekâtı (1916-1918)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1978.
- Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*. Cilt II, İkinci Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Büyük Harpte Osmanlı İmparatorluğunun 1916-1917 Yılındaki Vaziyeti Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu*. İstanbul: Askeri İstanbul Matbaası, 1938.
- Çakmak, Fevzi. *Büyük Harp’te Şark Cephesi Harekâtı*. yay.haz. Ahmet Tetik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayını, 2011.
- Demm, Eberhard. “Censorship” (Version 2.0), *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, (issued by Freie Universität Berlin), 2017-03-29. DOI: 10.15463/ie1418.10725/2.0.
- Fromkin, David. *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı*. çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Epsilon Yayınları, 6. Baskı, 2016.
- İlden, Köprülülü Şerif. *Sarıkamış*. yay.haz., Sami Önal, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 4. Baskı, 2005.
- “Kafkasya Saha-yı Harbi,” *Servet-i Fûnun* 48/1225, 13 Teşrinisani 1330, 46.
- Kalemlî, Hüseyin, I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Sansür Uygulaması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 62 (2018): 509-538.
- Öğün, Tuncay. “Sarıkamış’ta Soğuk Sansür,” *Yedikıta* 112 (2017): 20-31.
- Öğün, Tuncay. *Kafkas Cephesi’nin I. Dünya Savaşı’ndaki Lojistik Desteği*. İstanbul: Dergah Yayını, 2015.
- Öğün, Tuncay. “Turan Yolunda Bir Serap: Ardahan’ın Ele Geçirilmesi ve Osmanlı Basınındaki Yansımalar,” *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*. yay.haz. Merve Uğur, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, 581-617.

- Paul, Christopher and Kim, James J. *Reporters on the Battlefield: The Embedded Press System in Historical Context*. RAND Corporation, 2004.
- Price, Byron. "Governmental Censorship in War-Time," *The American Political Science Review* XXXVI/5 (1942): 838.
- "Resmi Tebliğ," *İkdam* 6439, 10 Kanunusani 1330, 1.
- Shaw, Stanford J. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2014.
- "Siyasiyat," *Tanin* 2180, 2 Kanunusani 1330, 1.
- Süvari Teğmen Saftıyyüddin Efendi'nin Çanakkale ve Kafkas Cephesi Harp Hatıratı*, yay.haz. Eren Ergül, İstanbul: Yeditepe Yayını, 2019.
- Şahin, Gürsoy. *Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Şahin, Gürsoy. "I. Dünya Savaşı'nda Suşehri ve Çevresinde Kafkas Cephesi'nin Nakliyatını Engellemeye Yönelik Ermeni Faaliyetleri," *I. Uluslararası 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı (16-18 Ekim 2019)*, ed. N. Ergün, T. Arık, O. Şimşek, Iğdır: Iğdır Üniversitesi Yayını, 2019, 322-359.
- Şimşeker, Somer Alp. "Ottoman Intelligence: The Second Branch and Its Operational Characteristics, 1914-1918." Doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2021.
- "Tebliğ-i Resmîyi Okurken," *İkdam* 6414, 15 Kanunusani 1330, 1.
- Tekir, Süleyman. "Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi." Doktora tezi, Kafkas Üniversitesi, 2015.
- Tekir, Süleyman. *Beyaz Harp Kafkas Cephesi Sarıkamış Harekatı Teşkilat-ı Mahsusa Operasyonları*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.
- Ünalp, F. Rezzan. "Birinci Dünya Harbi Sırasında Kafkas Cephesi'ndeki Casusluk Faaliyetleri (1914'ten 1918'e Kadar)". *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, yay.haz. Merve Uğur, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, 493-530
- Von Sanders, Liman. *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. Eşref Bengi Özbilen, 9. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Yarbay Selahattin. *Kafkas Cephesi'nde 10'ncu Kolordunun Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcından Sarıkamış Muharebelerinin Sonuna Kadar Olan Harekatı*, yay.haz. Zekeriya Türkmen, Alev Keskin, Fatma İlhan, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Yeni, Mustafa. "Birinci Dünya Savaşı'nda Başkumandanlık Vekâleti ve Harbiye Nezareti'nin II. Şube (İstihbarat) Faaliyetleri." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022.

Ek 1. III. Ordu Sansür Merkezlerinden Bir Kısmını Gösterir Cetvel

ملاحظات	اسم و تعریف	نقطه و نقطه	سلسله کلمات
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	دیوبند
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	سفال
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	کروت
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	عزیم
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	لا
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	حائیه
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	یوس
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	ساقه
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	یاقان
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	شاد
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	نیل
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	کوه سوه
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	ارد
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	جلا سینه
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	مسوره
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	بافره
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	نوفار
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	تلیه
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	اما
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	مزیقوه
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	حوض
	نقطه و نقطه	نقطه و نقطه	وزیر کوری

ATASE, BDH, 2920/505, 1-43, 10 Kanunuevvel 1332.